

İstanbul Hukuk Mecmuası

Başvuru: 22.05.2023
Revizyon Talebi: 23.07.2024
Son Revizyon Tarihi: 05.08.2024
Kabul: 05.08.2024
Online Yayın: 19.09.2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Türkiye’de Ayırt Etme Gücü Olmayan İnterseks Küçüğe Uygulanan Genital Mutilasyon Operasyonlarının Hukuka Aykırılığı

Gülşah VARDAR HAMAMCIOĞLU¹

Öz

İnterseks birey, biyolojik cinsiyet kategorisindeki erkek ya da dişi kategorilerine katı şekilde uymayan, her iki kategorideki cinsiyet özellikleri ile doğmuş olan bireydir. Katı biyolojik cinsiyet kuralları dişiyi XX kromozomlarına, yumurtalıklara ve yüksek östrojen hormonuna sahip birey olarak tanımlarken; erkeği XY kromozomlarına, testislere ve yüksek androjen hormonuna sahip birey olarak tanımlamaktadır. İnterseks birey ise doğumdan itibaren kromozomlar, genital organlar ve/veya hormonal yapı bakımından biyolojinin dişi veya erkek tanımlarına uymaz. İnterseks olma, temelde bir hastalık olmayıp insanın dişi ya da erkekten başka cinsiyet özellikleriyle de var olabileceği fiziksel gerçeğini ortaya koymaktadır. Buna rağmen 20. yüzyılın ortalarından itibaren interseksielüte hastalık olarak sınıflandırılmış ve tıp profesyonelleri tarafından tedavi edilmeye çalışılmıştır. 1990’lı yıllarda ise operasyona maruz kalan ve artık yetişkin olan interseks bireyler örgütlenmeye başlayarak, interseks küçüğe uygulanan operasyonların durdurulması ve interseks bireylerin maruz kaldığı ayrımcılığın önlenmesi amacıyla çalışmalar yapmaya başlamıştır. Bu örgütlenmenin büyük oranda olmasa da bir ölçüde başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Zira bu çalışmada ele alınacağı üzere, zaman içinde bazı ülkeler hukuk sistemlerinde değişiklik yaparak operasyonları yasaklamışlar, bazıları ise üçüncü bir cinsiyetin nüfus kayıtlarına tesciline imkân veren düzenlemeler yapmışlardır. Türkiye’de ise interseks küçüğün, tıp profesyonellerinin tavsiyesi, yasal temsilcilerin kaygıları ve toplumsal baskılar nedeniyle hukuka aykırı “düzeltici operasyon” adlı operasyonlara maruz bırakıldığı Yargıtay kararlarından anlaşılmaktadır. “Türkiye’de Ayırt Etme Gücü Olmayan İnterseks Küçüğe Uygulanan Genital Mutilasyon Operasyonlarının Hukuka Aykırılığı” başlıklı bu çalışma da tümdengelim yöntemi ile ve interseks küçüğe uygulanan operasyonlarının hukuka aykırı olduğu kabulünden hareketle kaleme alınmıştır. Zira çalışmada interseks küçüğe uygulanan operasyon ve devam eden tedavilerde hukuka aykırılığın hangi yönlerden ortaya çıktığı irdelenecek, olması gereken ideal hukuk üzerine karıştırmalı hukuktan yararlanarak akıl yürütülecektir.

Anahtar Kelimeler

İnterseks, İnterseksielüte, Rıza, Küçüğün menfaati, Tıbbî müdahale, Genital mutilasyon operasyonu

The Unlawfulness of Genital Mutilation Operations Performed On Intersex Minor Who Do Not Have The Capacity of Judgement In Turkey

Abstract

An intersex person is someone who is born with sex characteristics that do not strictly conform to the biological sex categories of male or female, but fall into both categories. Although strict biological gender rules define a female as having XX chromosomes, ovaries, and high levels of the hormone oestrogen, they define a male as having XY chromosomes, testes, and high levels of hormone androgen. An intersex person does not fit the biological definition of a male or female in terms of chromosomes, genital organs, and/or hormonal structure from birth. Being intersex is not, in fact, a disease, but the physical fact that a person can exist with sex characteristics other than male or female. Nevertheless, since the mid-20th century, intersexuality has been classified as a disease, and medical professionals have attempted to treat it. In the 1990s, intersex people who were subjected to the operation and who are now adults, started to organise themselves to work to stop the operations performed on intersex minors and to prevent discrimination against intersex people. It is possible to say that these efforts have been successful to some extent, although not to a great extent. As will be discussed

* Sorumlu Yazar: Gülşah Vardar Hamamcıoğlu (Doç. Dr.), İstanbul, Türkiye. E-posta: gulsahvardar@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8589-6296

Atf: Vardar Hamamcıoğlu G, “Türkiye’de Ayırt Etme Gücü Olmayan İnterseks Küçüğe Uygulanan Genital Mutilasyon Operasyonlarının Hukuka Aykırılığı” (2024). İstanbul Hukuk Mecmuası 783. <https://doi.org/10.26650/mecmua-2024-82-3-0007>

in this study, some countries have made changes to their legal systems and banned operations, while others have made regulations allowing the registration of a third gender in the civil registry. As understood from the decisions of Court of Appeal, intersex minors in Turkey are also exposed to unlawful so-called “corrective operation” with the advice of medical professionals because of the concerns of legal representatives and social pressure. This study titled “*The Unlawfulness of Genital Mutilation Operation Performed On Intersex Minor Who Do Not Have The Capacity Of Judgement in Turkey*” was written deductively and based on the assumption that genital mutilation operations performed on intersex minors are unlawful. This is because the study will examine the unlawful aspects of the operations and ongoing treatments that are performed on intersex minors and will be argued de lege ferenda with comparative law.

Keywords

Intersex, Intersexuality, Consent, Superior interests of the minor, Medical intervention, Operation of genital mutilation

Extended Summary

In Turkey, as far as can be discerned from the decisions of the Court of Appeal, whether a minor is intersex or not is not recognised at the time of birth, it is only discovered later, than the (so-called) dominant gender of the minor is determined with the guidance of medical professionals, and the minor is subjected to an operation. After this medical operation, the legal representatives apply to the court with the demand to change the name of the minor and the gender stated on their identity card. Additionally, as has been seen in some decisions, local courts have rejected such demands on the grounds of Article 40 of the Turkish Civil Code. According to this provision, a person who wants to change their gender must reach the age of eighteen.

The decisions of the Court of Appeal may be considered correct from a limited and narrow perspective. In other words, if an intersex minor who has already been subjected to a medical operation, together with medical professionals and parents, and if the gender of the minor is defined as female or male, it will of course be necessary to correct the record in the civil registry. Naturally, it may be contrary to the interests of the minors if they identify as female but continue to have a male name and if they identify as male but continue to have a female name. The operations to which the minor is subjected are unjust and unlawful.

In Turkey, intersex minors are exposed to so-called “corrective operation” with the advice of medical professionals because of the concerns of legal representatives and social pressure. The genital mutilation operation and subsequent treatments performed on the intersex minor serve the interests of the parents rather than the interests of the minor. The pressure to make things legible to society and the possibility of future experiences almost force parents to consent to this operation, and the pressure to define a minor as female or male is exerted through the guidance of medical professionals. However, these reasons do not change the fact that the operation was unlawful.

In this study, the unlawfulness of this corrective operation and subsequent treatments performed on the intersex minors is analysed. This study draws attention to

reports of the European Union, the United Nations, and many intersex organisations, as well as to the laws of the countries that regulate this issue. However, the Swiss Civil Code, from which the Turkish Civil Code is derived and largely follows, has not been amended to prohibit operations on intersex minors. Additionally, The Swiss Civil Code does not yet permit the registration of a third gender. Neither legislative changes in German Civil Law nor legal regulations in other European countries will be considered guidelines for Turkish Civil Law. Of course, a lawsuit in the European Court of Human Rights by an intersex person who has been subjected to the operation and Turkey’s conviction in such a case could constitute a driving force for legislative change. However, no lawsuit has been filed yet.

What needs to be done is to prohibit operations that are carried out with the consent of the legal representatives. In addition, regulations should be established that the operation cannot be performed before the age of eighteen or before the age at which minors can express their will. Although it is very difficult to expect legislative changes in Turkey in the near future, there is always hope.

Giriş

Dünya Sağlık Örgütü'nün ICD-11 raporunda biyolojik cinsiyeti dişi, erkek, interseks ve tanımsız cinsiyet olarak sınıflandırmış olsa da¹ konservatif biyolojinin cinsiyet kurallarına göre dişi XX kromozomlarına, yumurtalıklara ve yüksek östrojen hormonuna sahip bireyken; erkek XY kromozomlarına, testislere ve yüksek androjen hormonuna sahip bireydir. İnterseks birey ise doğumda itibaren kromozomlar, genital organlar ve/veya hormonal yapı bakımından biyolojik olarak dişi veya erkek tanımına uymaz ya da her iki kategoriye de giren cinsiyet özellikleri ile doğar.

İnterseks bireyin katı cinsiyet kurallarına uymayan doğumsal özellikleri yaşamının farklı aşamalarında, -bebeklikte, çocuklukta, ergenlikte, yetişkinlikte- ortaya çıkabilir. Bu çalışma özellikle doğduğu anda ya da bundan kısa bir süre sonra interseks olduğu anlaşılan küçükleredir. Zira katı cinsiyet kategorilerinden birine uymayan interseks küçük için tıp profesyonellerince cerrahi veya başkaca operasyonların yapılması, hormon tedavilerinin uygulanması tavsiye edilmekte, bu operasyonlar sonucu küçüğün bedeninin biyolojinin tanımladığı dişi veya erkek özelliklerine kavuşturulması hedeflenmektedir². Sözde baskın cinsiyeti tespit edilerek tıbben gereksiz operasyona maruz kalan küçük, büyüdükçe tedavilerin olumsuz etkileri ile karşılaşmaktadır³.

İnterseks doğum oranı günümüzde bazı kaynaklara göre %1,7 olup⁴, bazı çalışmalara göre kayıt dışı bireyler nazara alındığında bu oranın %1 ile %2 arasında değişkenlik gösterdiği belirtilmekte, daha yeni araştırmalara göre ise intersekslerin genel dünya nüfusuna oranının %0.5078 olduğu ileri sürülmektedir⁵. Bunun anlamı ise her 200 kişiden birinin interseks olarak dünyaya geliyor olmasıdır.

Dünyanın birçok yerinde ve Türkiye'de interseks küçük, tıp profesyonellerinin yönlendirmesi, yasal temsilcilerin kaygıları ve toplumsal baskılar nedeniyle ilk aşamada “düzeltici operasyon” adlı operasyonlara, operasyonlar sonrasında yoğun hormon tedavilerine ve ilaçlara maruz bırakılmaktadır. İşte bu çalışmada interseks

¹ <<https://icd.who.int/browse11/l-m/en#/http%3a%2f%2fid.who.int%2fcd%2fentfity%2f1069182691>> Erişim Tarihi 5 Nisan 2023.

² Güney Afrika, Uganda, Kenya ve Çin'de interseks olarak doğan çocukların çeşitli batıl inançlar nedeniyle öldürüldüğü ya da öldürülmeye teşebbüs edildiği raporlanmıştır (Kevin G. Behrens, 'A principled ethical approach to intersex paediatric surgeries' (2020) (21:108) BMC Med Ethics 1, 2.

³ Operasyon ve devam eden tedavilerin bireyde ruhsal sarsıntı ve şiddetli fiziksel bozukluklara, ağırlı yara dokularına, fiziksel hissizleşmeye, kemik erimesine ya da idrar problemlerine sebep olduğu, çocukların kapalı düşünce yapıları ve patolojikleştirme nedeniyle mutsuz bir yaşama mahkûm olduğu, dışlanma nedeniyle eğitimlerini yarıda bırakmak zorunda kaldıkları yönünden bkz Dan Christian Ghattas, *İnterseks Bireylerin İnsan Haklarını Savunmak*, Belgin Günay (çev), (Ayrıntı 2016) 13.

⁴ Silvan Agius, *İnsan Hakları ve İnterseks Kişiler, Avrupa Konseyi Tematik Raporu*, Işıl Demirkıran (çev), (Ayrıntı 2018) 16; En az 50 doğumsal ürogenital farklılaşma anomalisi ile karakterize bir durum olduğu ve yaklaşık 5000 doğumda 1 görüldüğü yönünde bkz Zeki Bayraktar, *İnterseks-Hermafrodit ve Eşcinsel Norm ve Norm Dışı Cinsellik Farklar, Nedenler, Öneriler* (Motto 2021) 14.

⁵ Ghattas, (n 3) 25; Agius, (n 4) 22-24; Kerstin Schumann, 'Inter, Kindeswohl und die Kinder- und Jugendhilfe' (2021) (2) Sozial Extra 99-99.

küçüğe uygulanan düzeltici operasyon ve devam eden diğer tedavilerin hukuka aykırılığı ortaya konulacak ve karşılaştırmalı hukuktaki gelişmelere yer verilerek olması gereken hukuka ilişkin değerlendirmeler yapılacaktır.

I. Terim Sorunu

A. İnterseks Terimi

Çalışmada “interseks” teriminin özellikle tercih edildiğini belirtmek gerekir. İnterseks terimi yerine “çift cinsiyetli”, “hermafrodit”, tıp biliminde kullanılan “cinsiyet gelişim bozukluğu (disorder of sexual development; DSD)”⁶, “cinsiyet gelişim farklılığı (divergence of sex development)”, “kuşkuğu genital yapı (ambiguous genitalia)”, “cinsiyet belirsizliği”, “genital yapı belirsizliği” gibi terimler özellikle kullanılmamıştır^{7/8}. Zira bu terimlerin bazıları küçüğü hasta ve iyileştirilmesi gereken bir birey olarak görebek patolojikleştirirken, diğer bazıları interseksüelitenin farklı ortaya çıkış şekillerini ifade etmek bakımından yetersiz kalmaktadır. Keza son biyolojik çalışmalar, atıpk cinsiyet gelişimlerinin artık “bozukluk” olarak tanımlanmaması gerektiğine, bunların yargılayıcı olmayan cinsiyet gelişim çeşitliliği olarak kabul edilmesi gerektiğine işaret etmektedir⁹.

Kromozomlar, genital organlar ve/veya hormonal yapı bakımından biyolojik olarak dişi veya erkek tanımına girmeyen interseksüelinin tıp bilimi tarafından 20’nin üzerinde farklı ortaya çıkış şekli tespit edilmiş olduğundan çalışmada, sosyal bilimlerde çatı kavram olduğu kabul edilen ve “in between two sex” ifadesinden türetilen “interseks” terimi tercih edilmiştir¹⁰.

⁶ Dünya Sağlık Örgütü’nün 1.1.2023 tarihinde güncellenmiş olan hastalıklar listesinde cinsiyet gelişim bozuklukları kategorisinde bazı türlerin yer aldığı özellikle “Gender incongruence of childhood” adlı kategorinin interseksüelüteye işaret ettiği söylenebilir. <<https://icd.who.int/browse11>> Erişim Tarihi 5 Nisan 2023.

⁷ Ayrıca bkz Ghattas, (n 3) 23; Dilek Okyar, ‘İnterseks Küçüğe Uygulanan Genital Rekonstrüktif Cerrahi Müdahalenin Hukuka Uygunluğu Meselesi’ (2022) (1) SÜHFD 161, 164; Tanım ve sınıflandırma yaparken “kusur, bozukluk ve interseks” terimlerinin kullanılmaması gerektiği, buna karşın “farklılık” teriminin kullanılması gerektiği yönünde bkz Hüseyin Özbey, ‘Cinsel Gelişim Sorunları: Küçük Hastalar, Büyük Kararlar’, iç Adem Az ve Hakan Ertin (edr), Tıbbi, Dini, Hukuki ve Etik Açından Bedene Yapılan Müdahaleler (İsar 2020) 55, 57-58; Uygun olmasa da tıp sınıflandırmasında DSD kullanıldığından bunun tercih edildiği yönünde bkz Hakan Ertin ve Adem Az, ‘DSD (Hermafroditizm Olguları Üzerine Etik Tartışmalar ve Cinsellik Etiği’ iç Adem Az ve Hakan Ertin (edr), Tıbbi, Dini, Hukuki ve Etik Açından Bedene Yapılan Müdahaleler (İsar 2020) 63, 64; Tıp çevrelerinde “DSD” teriminin kullanıldığı yönünde bkz Mine Doğan, *Tıbbi, Etik ve Fikhi Yönleriyle Cinsiyet Gelişim Bozuklukları (Hermafroditizm/İnterseksüalite/Hüsnalık*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul 2022, 23.

⁸ İslam Hukukundan interseks bireyi ifade etmek üzere “hüsnâ” tabiri kullanılmakta olup bu konuda ayrıntılı değerlendirmeye için bkz Doğan, (n 7) 88 vd; Ayrıca bkz Hilal Özyay, ‘Cinsiyet Değiştirmenin İslam Hukukundaki Hükümü’, iç Adem Az ve Hakan Ertin (edr), Tıbbi, Dini, Hukuki ve Etik Açından Bedene Yapılan Müdahaleler (İsar 2020) 117 ff.

⁹ Fausto-Sterling, ‘The Five Sexes, Revisited – The Varieties of Sex Will Test Medical Values and Social Norms’, (July/August 2000) *The Sciences*, 17-23; Heinz-Jürgen Voß, ‘Intersexualität und Transsexualität in der Biologie’, in Gutachten: Begrifflichkeiten, Definitionen und disziplinäre Zugänge zu Trans- und Intergeschlechtlichkeiten Begleitmaterial zur Interministeriellen Arbeitsgruppe Inter- & Transsexualität – Band 1 (Berlin 2017) 20, 21.

¹⁰ <<https://isma.org/faq/conditions>> Erişim Tarihi 10 Şubat 2023; Ortaya çıkış türleri için ayrıca bkz Christian Dahmann ve Gerda Janssen-Schmidchen, ‘Operationsverbot bei Varianten der Geschlechtsentwicklung bis zur Einwilligungsfähigkeit’ (2019-167) *Monatsschr Kinderheilkd* 591-592; Biyolojide interseks terimi ilk defa 1915 yılında Richard Goldschmidt tarafından kullanılmıştır (Voß, (n 9) 20).

B. Genital Mutilasyon Operasyonu Terimi

Çalışmada interseks küçüğün maruz bırakıldığı operasyonu nitelendirmek için “genital mutilasyon” terimi kullanılmıştır. Yargıtay kararlarında interseks küçüğün maruz kaldığı bu operasyonun “düzeltici operasyon” olarak adlandırılmış olduğu görülmekle, bu operasyonun “kozmetik amaçlı operasyon” veya “genital normalleştirme operasyonu” ya da “genital rekonstrüktif operasyon” olarak adlandırıldığı bilinmektedir¹¹. Çalışmada hukuka aykırı olduğu kabulü ile hareket edilen bu operasyonu nitelendirmek için “mutilasyon” tabiri özellikle tercih edilmiştir. Çünkü bu operasyon ne düzelticidir ne normalleştiricidir ne yeniden yapılandırıcıdır. Bu operasyon sakatlayıcı ve zarar vericidir. Keza dünyadaki interseks örgütler tarafından küçüğe uygulanan söz konusu operasyonun hukuk sistemlerinde yasaklanması amacıyla sürdürülen kampanyalarda “mutilasyon” teriminin kullanılması bu terimin tercih edilmesi sebeplerindedir.

C. Küçük Terimi

Çalışmada çocuk değil “küçük” terimi özellikle kullanılmıştır. Zira Türk Medenî Kanununun¹² çeşitli hükümlerinde (m 12, 13, 14, 16, 126 vd) çocuk değil küçük terimi kullanılmıştır. Yine Hasta Hakları Yönetmeliği’nde¹³ (m 4, 24, 29, 35), Biyotıp Sözleşmesi’nde¹⁴ (m 6) küçük teriminin kullanıldığı görülmektedir. Her ne kadar Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi’nde¹⁵, Türk Ceza Kanunu’nda¹⁶, Çocuk Koruma Kanunu’nda¹⁷, henüz on sekiz yaşını doldurmamış kişiler “çocuk” olarak tanımlanmışsa da, çalışma Medenî Hukuk bakış açısı ile kaleme alınmış olduğundan “küçük” terimi tercih edilmiştir. Diğer yandan “çocuk” tabirinin daha çok ayırt etme gücüne sahip küçüğü tanımlamak için kullanıldığı düşünüldüğünde “küçük” terimi bu çalışma bakımından daha isabetlidir. Çünkü çalışma ayırt etme gücüne sahip olmayan küçüklere uygulanan operasyonların hukuka aykırılığına ilişkindir.

II. Sorunun Ortaya Konulması: Türkiye’deki Durum

Yargıtay kararlarından anlaşıldığı üzere, Türkiye’de küçüğün doğumu anında interseks olup olmadığı anlaşılmamakta, bu durum doğumdan bir süre sonra anlaşılmakta, tıp profesyonellerinin yönlendirmesi ile küçüğün -sözde- baskın cinsiyeti tespit edilmekte,

¹¹ Hülya Türker, *İnterseks Çocuklara Yönelik Tıbbi Müdahale Sorunu Bağlamında Toplumsal Cinsiyet ve Beden*, (Ayrıntı 2015) 17; Okyar, (n 7) 161 ff.

¹² Türk Medenî Kanunu, Kanun Numarası: 4721, Kabul Tarihi: 22.11.2001, RG 8.12.2001/24607.

¹³ Hasta Hakları Yönetmeliği, Kabul Tarihi: 01.08.1988, RG 1.8.1998/23420.

¹⁴ Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi: İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi 4.4.1997 tarihinde imzaya açılmış olup, Türkiye’de 1.11.2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir. RG 9.12.2003/25311 (Metin içinde ‘Biyotıp Sözleşmesi’ olarak kısaltılmıştır).

¹⁵ Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesini Türkiye tarafından 14.9.1990 tarihinde imzalamış ve 4.5.1995 tarihinde yürürlüğe girmiştir. RG 11.12.1994/22138.

¹⁶ Türk Ceza Kanunu, Kanun Numarası: 5237, Kabul Tarihi: 26.09.2004, RG 12.10.2004/25611.

¹⁷ Çocuk Koruma Kanunu, Kanun Numarası: 5395, Kabul Tarihi: 3.7.2005, RG 15.7.2005/25876.

küçük operasyona maruz bırakılmakta, bu operasyon sonrasında yasal temsilciler küçüğün adının ve kimliğinde yazılı cinsiyetinin değiştirilmesi talebiyle mahkemeye başvurmaktadır. Yine bazı kararlardan anlaşıldığı üzere yerel mahkemeler bu tür talepleri TMK m 40 hükmünü gerekçe göstererek, -bu hükme göre cinsiyet değiştirmek isteyen kişinin onsekiz yaşını doldurması zorunlu olduğundan- reddetmektedir^{18/19}.

Örneğin Yargıtay 18. HD, 80/4125 ve 19.4.2012 tarihli kararında aynen şu yönde hüküm kurmuştur: “*Davacılar vekili dava dilekçesinde, müvekkillerinin çocuğu Rıdvan’ın cinsiyetinin yanlış yazılmış olması nedeniyle nüfus kayıtlarında erkek olarak gözüken cinsiyetinin kız, adının da Aydeniz olarak değiştirilmesini istemiş, mahkemece davanın reddine karar verilmiştir. Dosya içindeki bilgi ve belgelerin ve özellikle 21.09.2011 tarihli heyet raporunun incelenmesinde; Rıdvan’ın, çift cinsiyetli olması nedeniyle düzeltici operasyon kararı alınarak hastaya tıbbi müdahalede bulunduğu anlaşılmaktadır. Davacı Rıdvan’ın söz konusu ameliyatı geçirmeden önceki durumu nedeniyle erkek adı ile ve cinsiyeti erkek olarak nüfus kütüğüne kaydedildiğinden, ameliyattan sonraki durumu dikkate alınarak 5490 sayılı Yasa’nın hükümleri uyarınca adının ve cinsiyetinin değiştirilmesi istenmektedir. Mahkemece bu nedenle tarafların gösterecekleri tüm deliller toplanıp oluşacak sonuca göre karar verilmesi gerekirken, maddi olaya uygulanacak Yasa’nın saptanmasında hataya düşülerek davanın reddi doğru görülmemiştir.*”. Yargıtay’ın bu yönde birden fazla kararına rastlanmaktadır²⁰.

¹⁸ TMK m 40 uyarınca “*Cinsiyetini değiştirmek isteyen kimse, şahsen başvuruda bulunarak mahkemece cinsiyet değişikliğine izin vermesini isteyebilir. Ancak, iznin verilebilmesi için, istem sahibinin onsekiz yaşını doldurmuş bulunması ve evli olmaması; ayrıca transseksüel yapıda olup, cinsiyet değişikliğinin ruh sağlığı açısından zorunluluğunu bir eğitim ve araştırma hastanesinden alınacak resmî sağlık kurulu raporuyla belgelemesi şarttır.*” 20.3.2018 tarihli ve 30366 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan Anayasa Mahkemesi’nin 29.11.2017 tarihli ve 130/165 sayılı Kararı ile bu maddenin birinci fıkrasının ikinci cümlesinde yer alan “...ve üreme yeteneğinden sürekli yoksun bulunduğunu...” ibaresi iptal edilmiştir. Anayasa Mahkemesi’nin iptal kararından önce söz konusu hükümde yer alan ve cinsiyet değiştirmek için varlığı zorunlu tutulan “üreme yeteneğinden sürekli yoksun olma” şartının hukuka aykırılığı akademik çalışmalarda irdelemiştir. Özellikle bkz Kocayusufpaşaoğlu Necip, *Türk Hukukunda Transseksüeller Nüfus Kütüğündeki Cinsiyet Kaydının Düzeltilmesi için Dava Açılabilir mi?* (Filiz 1986); Gamze Turan Başara, ‘Türk Medeni Kanununun 40. Maddesi Kapsamında Cinsiyet Değişikliği ve Hukukî Sonuçları’ (2012:103) TBB Dergisi 245-266. İptal kararından sonra yayımlanan makale ve ayrıntılı bilgi için bkz Merve Alçık, ‘Türk Anayasa Mahkemesinin Trans Bireylere İlişkin Cinsiyet Değişikliği Kararları Üzerine Bir Değerlendirme’ (2019:21) DEÜHFD Prof. Dr. Durmuş Tezcan’a Armağan 1875-1906.

¹⁹ Yargıtay kararlarından anlaşıldığı üzere yerel mahkemeler cinsiyet değiştirme operasyonu ile intersekslerin maruz kaldığı operasyonları birbiri ile karıştırmaktadır. Oysa TMK m 40 anlamında cinsiyet değiştirmek isteyen kişi transseksüel yapıda olan kişi olup, bu durumda kişi doğuştan sahip olduğu anatomik yapıdan rahatsızlık duymakta, onunla çatışma halinde olmakta, var olan cinsiyetinden rahatsızlık duymaktadır. Ayrım için ayrıca bkz Laura Adamietz ve Juana Remus, ‘Begrifflichkeit und Bedeutungswandel von Trans und Intergeschlechtlichkeit in der Rechtswissenschaft’, in Gutachten: Begrifflichkeit, Definitionen und disziplinäre Zugänge zu Trans- und Intergeschlechtlichkeiten Begleitmaterial zur Interministeriellen Arbeitsgruppe Inter- & Transsexualität – Band I (Berlin 2017) 13, 16.

²⁰ Örneğin Yargıtay 18. HD, 10794/2533, 23.2.2015 tarihli kararında; “...*Davacılar dilekçesinde, çocukları ...’in cinsiyetinin yanlış yazılmış olması nedeniyle nüfus kayıtlarında erkek olarak gözüken cinsiyetinin kız, adının da Miyyase olarak değiştirilmesini istemiş, mahkemece davanın reddine karar verilmiştir. Dosya içindeki bilgi ve belgelerin ve özellikle 24.03.2014 tarihli heyet raporunun incelenmesinde; ...’in, çift cinsiyetli olması nedeniyle düzeltici operasyon kararı alınarak hastaya tıbbi müdahalede bulunduğu anlaşılmaktadır. Küçük ...’in söz konusu ameliyatı geçirmeden önceki durumu nedeniyle erkek adı ile ve cinsiyeti erkek olarak nüfus kütüğüne kaydedildiğinden, ameliyattan sonraki durumu dikkate alınarak 5490 Sayılı Yasanın hükümleri uyarınca adının ve cinsiyetinin değiştirilmesi istenmektedir. Mahkemece bu nedenle tarafların gösterecekleri tüm deliller toplanıp oluşacak sonuca göre karar verilmesi gerekirken, maddi olaya uygulanacak Yasanın saptanmasında hataya düşülerek davanın reddi doğru görülmemiştir.*...” şeklinde hüküm kurulmuştur. Benzer karar için bkz Yargıtay 18. HD, 80/4125, 19.04.2012; Yargıtay 18. HD, 11442/14371, 11.12.2012; Antalya BAM, 1. HD, 392/372, 8.6.2017 < www.karararama.yargitay.gov.tr > Erişim Tarihi 15 Mart 2023.

Şu hususu belirtmek gerekir ki Yargıtay kararları sınırlı ve dar bir bakış açısı ile isabetli addedilebilir. Zaten tıbbî müdahaleye maruz bırakılmış interseks küçük için anne ve babası tarafından ve tıp camiasının da katkısı ile bir cinsiyet tanımlaması yapılmış ise, küçük; dişi veya erkek olarak tanımlanmış ise, nüfus sicilindeki kaydın düzeltilmesi elbette gerekecektir. Dişi olarak tanımlanmış küçüğün erkek ismine, erkek olarak tanımlanmış küçüğün dişi ismine sahip olmaya devam etmesi küçüğün menfaatine aykırı bir durum ortaya çıkarabilir. İsabetsiz ve hukuka aykırı olan, bu kararlar vesilesi ile yapıldığını anladığımız küçüğün maruz bırakıldığı operasyonların kendisidir.

Yine dar bir bakış açısı ile isabetli olduğu söylenebilecek kararlar, kişinin nüfus kaydındaki cinsiyet hanesine erkek veya dişi cinsiyetinden birinin yazılması zorunluluğuna ilişkin yasal düzenlemenin sakatlığını ortaya koymaktadır²¹. Keza bazı hukuk sistemlerinde bu zorunluluk kaldırılmış veya cinsiyet hanesinin boş bırakılması hakkına ya da haneye “çeşitli” anlamına gelen ifadelerin yazılmasına izin verilmiştir²². Bu mesele de interseks bireyin katı ve ataerkil hukuk sistemleri nedeniyle yaşadığı başka bir hukuka aykırılık olarak ortaya çıkmakta olup kapsamlı bir çalışmaya konu olabilecek boyuttadır.

Özölçe, dünyada ve Türkiye’de interseks küçük henüz ayırt etme gücüne sahip olmadığı sırada operasyona maruz kalmakta, dişi veya erkek cinsiyetine kavuşturulmaya çalışılmaktadır. Operasyon sonrasında interseks küçüğe ve birçok ihtimalde ayırt etme gücüne sahip olduktan sonra dahi uygulanan diğer tedavilerin de benzer şekilde hukuka aykırı olduğunu söylemek mümkündür. Bu çalışmada interseks küçüğün ayırt etme gücüne sahip olmadığı sırada maruz kaldığı operasyonların hukuku aykırılığı ele alınmış olsa da, interseksületin küçüğün ayırt etme gücüne sahip olduğu dönemlerde anlaşıldığı olaylarda, küçüğün aynı operasyona maruz bırakıldığı bilinmektedir. Bu durumda ise küçüğe operasyon hakkında bilgi verilmediği, tıp tıp profesyonellerinin de desteği ile yanlış bilgi verildiği²³, aydınlatılmış rızanın olmadığı, salt yasal temsilci rızası ile yetinildiği, yasal temsilcinin de yeter derecede aydınlatılmadığı, bu operasyonların da hukuka aykırı olduğu şüphesizdir.

İnterseks küçüğün ya da daha geniş yelpazede ele almak gerekirse interseks bireyin maruz kaldığı hukuka aykırılık elbette salt genital mutilasyon operasyonu ile sınırlı değildir. İnterseks birey hayatı boyunca sağlık, eğitim hizmetlerine erişmede sorunlar yaşamakta, istihdam edilmede ve sosyal hayatta ayrımcılığa maruz kalmakta, belki de en önemlisi hukuken tanımlanmayarak korumasız kalmaktadır²⁴.

²¹ Nüfus Hizmetleri Kanunu’nun 7. Maddesi uyarınca kişinin adı ve soyadı, cinsiyeti, baba ve ana adı ile soyadları, evli kadınların önceki soyadları aile kütüğünde bulunması gereken bilgilerdendir (Nüfus Hizmetleri Kanunu, Kanun Numarası: 5490, Kabul Tarihi: 25.4.2006, RG 29.4.2006/26153).

²² Konu hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz İsmail Dede, ‘Kişisel Durum Kayıtları Bağlamında Yeni Bir Soru: İnterseks Kapsayıcı Cinsiyet Kavramı Mümkün Müdür?’ iç Göktürk Öcal, Dolunay Çörek, Zeynep Özlem ve Engin Üskül (edr), Toplumsal Cinsiyet ve Hukuk, Cilt 2 (On iki Levha 2021) 239-274.

²³ Somut bir örnek için bkz <<https://t24.com.tr/yazarlar/yildiz-tar-insan-manzaralari/ailenin-ve-doktorlarin-parcaladiginin-birlestirmenin-hikayesi-bir-interseks-neler-yasar,37236>> Erişim Tarihi 2 Nisan 2023.

²⁴ Ghattas, (n 3)14 ff; Agius, (n 4) 32 ff; Ayrıca bkz Fae Garland ve Mitchell Travis, ‘Legislating intersex equality: building the resilience of intersex people through law’ (2018:38) Legal Studies 587–606.

III. Karşılaştırmalı Hukukta Durum

İnterseks bireye yönelik tıbbî müdahalenin 20. Yüzyılında ortalarında başlandığı bilinmektedir²⁵. Bu zaman kadar tıp bilimi aslında interseksüeliteyi anlamaya ve sınıflandırmaya çalıřmıřtır²⁶. Tıptaki ve özellikle cerrahi teknikteki gelişmelere cinsiyet hormonlarının keşfi de eklenince interseksüellik tedavi edilmesi gereken bir hastalık olarak değerlendirilmeye bařlamıřtır²⁷. 1990’lı yılların başında ise tıbbî müdahaleye maruz bırakılan ve tıbbın normal saydığı dişi veya erkek cinsiyetinden birine benzetilmeye çalışılan küçükler artık yetişkin olduklarında internetin de yardımıyla örgütlenmeye bařlamıřlardır²⁸. Nitekim 1993 yılında interseks hareket için önemli bir yere sahip olan Kuzey Amerika İnterseks Topluluğu (ISNA)²⁹ kurulmuş olup topluluk halen interseks küçüğe uygulanan operasyonların hukuk sistemlerinde yasaklanması, tıp profesyonellerinin konu hakkındaki görüşlerini değiştirmeleri için çalışmalarına devam etmektedir.

2005 yılında San Francisco İnsan Hakları Komisyonu’nun İnterseks Bireylerin Normalizasyonu ile İlgili İnsan Hakları Araştırma Raporu’nda³⁰ küçüğün sağlığına kavuşması için zorunlu olmadıkça tıbbî açıdan gereksiz, kozmetik kaygılarla, salt küçüğün ailesinin ve yakınlarının psikolojik refahına hizmet eden ve normalleştirme adıyla yapılan tıbbî müdahalenin hak ihlali oluşturduğu sonucuna varılmıştır.

2006 yılında interseksüelite üzerine çalışan elli uzmandan oluşan kurul, İnterseks Sorunlarına İlişkin Konsensüs raporunu kaleme alarak, tıp biliminin interseks bireyi normalleştirmeye çalışma yaklaşımına eleştiri getirmiřtir³¹.

²⁵ Tarihcçe için bkz Behrens, (n 2) 3, Ghattas, (n 3) 12 ff; Agius, (n 4) 19 ff; Türker, (n 11) 19 ff; Elizabeth Reis, ‘Did Bioethics Matter? History Of Autonomy, Consent, And Intersex Genital Surgery’ (2019:27) *Medical Law Review* 658- 670 ff; Doğan, (n 7) 25 ff; Melanie Newbould, ‘When Parents Choose Gender: Intersex, Children, And The Law (2017:24) *Medical Law Review* 474 481 ff; Kısıltılmış ve sistematik tarihi süreç hakkında bkz Dan Christian Ghattas, ‘Intergeschlechtlichkeit im Internationalen Menschenrechtsdiskurs’, in Gutachten: Begrifflichkeiten, Definitionen und disziplinäre Zugänge zu Trans- und Intergeschlechtlichkeiten Begleitmaterial zur Interministeriellen Arbeitsgruppe Inter- & Transsexualität – Band 1 (Berlin 2017) 76; Ayrıca bkz. İsmail Dede, ‘İnterseks Çocuklara Yönelik Cinsiyet Atama Operasyonlarında Rızanın Hukuka Uygunluğu Sorunu’ iç Emir Göka, Uđur Orhan ve Hüseyin Can Aksoy (edr), Bilkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi II. Genç Hukukçular Araştırma Sempozyumu “Ceren DAMAR şENEL’in Anısına” (On İki Levha 2022) 4, 2-27.

²⁶ Türker, (n 11) 37; Morgan Carpenter, ‘The human rights of intersex people: addressing harmful practices and rhetoric of change’ (2016:24) *Reproductive Health Matters* 74, 74.

²⁷ Türker, (n 11) 37; Carpenter, (n 26) 77.

²⁸ Türker, (n 11) 59; Carpenter, (n 26) 77; Ayrıca bkz Serhat Özkan, ‘Cinsiyet Geçiş Sürecinin Hukuki ve Toplumsal Boyutu: Haklar ve İhlaller’ (2017:1) *YÜHFD* 65 ff.

²⁹ Bu topluluk küçüklüğünde birden fazla operasyona maruz bırakılan ve bu operasyonları geçirmiş olduğunu 19 yaşında öğören Cheryl Chase tarafından kurulmuştur. Ayrıca bkz <<https://isna.org/about/chase>> Erişim Tarihi 15 Kasım 2022.

³⁰ A Human Rights Investigation Into The Medical “Normalization Of Intersex People – A Report Of A Hearing Of The San Francisco Human Rights Commission, <http://www.isna.org/files/SFHRC_Intersex_Report.pdf> Erişim Tarihi 10 Aralık 2022. Buna karşı küçük yaşta rızası olmaksızın operasyona maruz kalan bireyin 2017 yılında ikame ettiği dava, Güney Carolina Tıp Üniversitesi, Güney Carolina Sosyal Hizmetler Departmanı veya herhangi bir hekim ve/veya çalışanın sorumlu ve kusurlu addedilmemesi nedeniyle reddedilmiştir (Reis, (n 25) 63); <<https://interactadvocates.org/intersex-in-the-courts>> Erişim Tarihi 2 Mayıs 2023; Diğer yandan interseks bireyler tarafından Amerika’da ayrımcılık temelli davaların kabul edildiği söylenebilir. <<https://interactadvocates.org/intersex-in-the-courts/>> Erişim Tarihi 2 Mayıs 2023.

³¹ Türker, (n 11) 75; Katrina Karkazis, ‘Early Genital Surgery to Remain Controversial’ (2016:118-2) *Pediatrics*, 814-815.

2013 yılında interseks örgütlerce Malta Deklarasyonu³² yayınlanmış ve interseks bireyler bu deklarasyonda taleplerini yayınlamışlardır. Bu deklarasyonu 2014 yılına Riga³³ ve 2017 yılında Viyana³⁴ deklarasyonları takip etmiştir. Bu metinlerde, interseks bireyin tıbbî müdahalelere zorlanmasına, tedavi adı altında çeşitli işlemlere tabi tutulmasına son verilmesi istenmiş, interseks küçüklerin kimliklerinden dişi veya erkek cinsiyetine ilişkin nitelendirmenin kaldırılması talep edilmiştir.

Nitekim Malta, 2015’te yaptığı hukukî düzenleme ile intersekslerin fiziksel bütünlüğü, bedensel özerkliği ve kendi kaderini tayin etme hakkını koruyan ilk Avrupa ülkesi olmuştur.

Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı 2015 yılında interseks bireylere ilişkin yayınladığı raporda³⁵ üye ülkelerin interseks küçüğe özgür ve aydınlatılmış rızası olmaksızın uygulanan cinsiyet normalleştirme operasyonlarından kaçınmaları gerektiğine, geri dönüşü olmayan uygulamalar yoluyla interseks bireylerin temel haklarının ihlal edilmesinin önlenmesi gerektiğine işaret etmiştir.

Birleşmiş Milletler nezdinde yapılan birçok çalışmada tüm devletlerin zorla rıza dışı yapılmasına izin verdiği operasyonların yasaklanması için çağrılar yapılmış olup yapılan operasyonların interseks bireyin kendi kaderini tayin etme hakkını ve fiziksel bütünlüğünü ihlal ettiği ifade edilmiştir³⁶. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi 2015 tarihli raporunda İsviçre’deki ve İspanya’daki interseks küçüğe uygulanan operasyonların gereksiz ve geri dönülmez şekilde zararlı olduğunu rapor etmiştir³⁷.

Avrupa Konsey Eşitlik ve Ayrımcılıkla Mücadele Komisyonu 2017 tarihli “*İnterseks Kişilere Karşı İnsan Haklarının Geliştirilmesi ve Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Raporunda*” yasal temsilciler tarafından rıza verilen tıbbî müdahalelerin interseks küçüğün hayatı için risk oluşturan durumlarla sınırlı olması gerektiği, interseks bireyin nüfusa kaydedilen cinsiyet tanımlamasını düzeltme işlemlerinin kolaylaştırılması gerektiği ve interseks bireye her türlü ayrımcılığın önlenmesi gerektiği üzerinde durulmuştur³⁸.

³² <<https://www.oieurope.org/malta-declaration/>> Erişim Tarihi 1 Mayıs 2023.

³³ <<https://www.oieurope.org/statement-of-riga/>> Erişim Tarihi 1 Mayıs 2023.

³⁴ <<https://www.oieurope.org/statement-1st-european-intersex-community-event-vienna-30st-31st-march-2017/>> Erişim Tarihi 1 Mayıs 2023.

³⁵ FRA Focus 04/2015, <<https://fra.europa.eu/en/publication/2015/fundamental-rights-situation-intersex-people>> Erişim Tarihi 4 Mayıs 2023.

³⁶ Ghattas, (n 3) 34-36; Devam eden süreç hakkında bilgi için ayrıca bkz Schumann, (n 5) 102; Birleşmiş Milletler’in interseks küçüğe uygulanan operasyonlar nedeniyle kınadığı ülkeler ve kınanma sayıları şöyledir: Avrupa: İsviçre (4), Fransa (3), Almanya (3), İngiltere (3), İrlanda (2), Danimarka (2), Hollanda (2), İtalya (2), Belçika (2), Avusturya (2), Portekiz (2), İspanya (1), Lüksemburg (1), Lihtenştayn (1), Malta (1); Avrupa dışı: Şili (3), Meksika (2), Uruguay (1), Arjantin (1), Latin Amerika: Nepal (2), Hong Kong (1), Hindistan (1); Asya: Güney Afrika (1), Morokko (1); Afrika ve Avustralya (4), Yeni Zelanda (2). Bu ise çoğu Avrupa ülkesi olmak üzere toplam 26 devlete 50 kınama cezası verildiği anlamına gelmektedir. Bu konuda bkz Luísa Winter Pereira, ‘Intersex Legal Activism United Nations On the Human Rights Of Intersex People’ (2022:18) The Age of Human Rights Journal, 181-186.

³⁷ CRC/C/CHE/CO/2-4, <[https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/036/13/PDF/G1503613.pdf?>](https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/036/13/PDF/G1503613.pdf?) Erişim Tarihi 5 Şubat 2023; Ayrıca bkz Winter Pereira, (n 36) 187.

³⁸ CE Report 2017-14404, <<https://pace.coe.int/en>> Erişim Tarihi 8 Nisan 2023.

Avrupa Parlamentosu interseks bireylere ilişkin yayınladığı 2019 tarihli önergesinde³⁹ interseks küçüğe uygulanan operasyonların üye devletlerce yasaklanması yolunda düzenlemeler yapılması, her türlü ayrımcılığın önlenmesi gerektiği yönünde çağırıda bulunmuştur.

Birleşmiş Milletler İşkenceyle Mücadele Komitesi 2019 tarihli raporunda İngiltere’deki gereksiz operasyon vakalarına ilişkin raporlardan, yine interseks küçüğün maruz kaldığı diğer tıbbi tedavilerden ve yasal hükümlerin eksikliğinden endişe duyulduğunu rapor etmiştir⁴⁰. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi 2020 tarihli raporunda interseks küçüğün operasyonlarının ertelenmesi ve ancak rızayla yapılması gerektiği hususlarına dikkat çekmiştir⁴¹.

2017 yılının sonlarında, Almanya Federal Anayasa Mahkemesi bireysel başvuruya ilişkin aldığı kararda kişilere dişi ve erkek cinsiyet seçeneklerinden birini seçme zorunluluğu getiren kanun hükmünün Anayasa aykırı olduğu sonucuna varmıştır⁴². Karar sonrası Alman Medenî Hal Kanunu’nda yapılan kanun değişikliği ile cinsiyeti atanamayan küçüğün cinsiyet hanesinin boş bırakılabileceği ya da cinsiyetin “çeşitli” anlamına gelen “diverse” şeklinde yazımı imkânı getirilmiştir⁴³.

Bu değişiklik sonrası Alman Medeni Kanunu’nda 22.5.2021 tarihinde yürürlüğe giren değişiklik yapılmış olup, § 1631e hükmünde cinsiyet gelişim çeşitliliđi⁴⁴ bulunan ve tedaviye rıza gösteremeyecek küçüğü salt dişi veya erkek cinsiyeti ile eşleştirmek/benzetmek amacıyla tedavi edilmesinin yasak olduđu⁴⁵, yasal temsilci tarafından rıza verilmesinin mümkün olmadığı⁴⁶, rızanın velayetin kapsamı dışında kaldığı, operasyonun küçüğün kendi kararını vereceği yaşı kadar ertelenmesi gerektiği, bu mümkün değilse aile mahkemesinden disiplinler arası bir komisyonun

³⁹ B8-0101/2019, <https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/B-8-2019-0101_EN.pdf> Erişim Tarihi 8 Nisan 2023.

⁴⁰ CAT/C/GBR/CO/6, <https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolid=CAT.C.OHCHR.CO.2023.12> Erişim Tarihi 2 Mayıs 2023; Ayrıca bkz Winter Pereira, (n 36) 192.

⁴¹ CCPR/C/PRT/CO/5, <[https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G20/106/30/PDF/G2010630.pdf](https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G20/106/30/PDF/G2010630.pdf?OpenElement)> Erişim Tarihi 2 Mayıs 2023; Ayrıca bkz Winter Pereira, (n 36) 194.

⁴² 1 BvR 2019/16, Almanya Federal Anayasa Mahkemesi 10 Ekim 2017 tarihli karar için bkz <https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2017/10/rs20171010_1bvr201916.html> Erişim Tarihi 12 Aralık 2022; Süreç hakkında ayrıca bkz Konstanz Plett, ‘Intergeschlechtlichkeit aus juristischer Perspektive’, in Julia Koll, Jantine Nierop, Gerhard Schreiber (Hg), *Diverse Identität* (2018) Crea Media 67, 79.

⁴³ Plett, (n 42) 77; Dede, (n 23) 255 ff; Yapılan değişiklik sonrası Alman Medeni Hal Kanunu (Personenstandsgesetz) § 22 Absatz 3: “Kann das Kind weder dem weiblichen noch dem männlichen Geschlecht zugeordnet werden, so kann der Personenstandsfall auch ohne eine solche Angabe oder mit der Angabe „divers“ in das Geburtenregister eingetragen werden.” şeklindedir. Türk Hukukundan benzer bir düzenlemenin yapılması gerektiği yönünde Dede, (n 23) 273; Ayrıca bkz Dede, (n 25) 11 ff.

⁴⁴ Kanunda “Varianten der Geschlechtsentwicklung” terimi kullanılmıştır.

⁴⁵ Hükümde yer alan ve yasal temsilcinin rızasıyla yapılması yasaklanan tedavilerin hormonal, ilaç ve cerrahi tedavileri kapsadığı belirtilmektedir (Beate Gsell, Wolfgang Krüger, Stephan Lorenz ve Christoph Reymann, *Beck-Online GrossKommentar BGB*, (Beck 2020) §1631e, N. 12); Peter Huber, *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch: BGB, Band 10: Familienrecht II §§ 1589-1921* (Beck 2024) §1631e, N. 16.

⁴⁶ Hükümde yasal temsilci rızasının kapsamı dışına çıkarılan tedavinin çocuğun fiziksel görünümünün erkek veya dişiye benzetmek amacıyla yapılan tedaviyle sınırlandırılmıştır (Gsell, Krüger, Lorenz ve Reymann, (n 45) §1631e, N. 13; Huber, (n 45) §1631e, N. 2).

da görüşü alınarak izin alınması gerektiği, küçüğün yaşamı için tehlike oluşturacak durumlarda mahkeme izni olmadan operasyonun yapılmasının mümkün olduğu düzenlenmiştir⁴⁷.

2020 yılında İsviçre Ulusal Biyomedikal Etik Danışma Komisyonu, medenî statüde yeni cinsiyet kategorileri getirilmesi sorununun etik ve yasal sonuçları hakkında bir rapor yayınlamış ve Komisyon, mevcut yasal düzenlemenin cinsiyet kimliklerinin çeşitliliğini yansıtmakta başarısız olduğunu ve ikili olmayan cinsiyet kimliklerine sahip kişilerin, transseksüel ve interseks bireylerin temel çıkarlarını göz ardı ettiğini, ayırt etme gücü olmayan küçüğe cinsiyet atama operasyonlarının yapılmaması gerektiğini belirtmiştir⁴⁸.

İsviçre’de 1.1.2022 tarihinde yürürlüğe giren Medenî Kanun m 30b uyarınca, nüfus kütüğünde kayıtlı olan cinsiyete ait olmadığına inanan kişinin nüfus memuruna bu kaydın değiştirilmesini istediğini beyan edebileceğine ilişkin yasal düzenleme yapılmıştır. Bu değişiklik sadece cinsiyete ilişkin değişikliğe izin vermekte olup henüz üçüncü bir cinsiyetin nüfus kütüğüne işlenmesi, cinsiyet hanesinin boş bırakılması mümkün değildir⁴⁹. Yine İsviçre’de henüz operasyonları yasaklayan bir düzenleme de yapılmış değildir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 19.5.2022, M C Fransa (42821/18) davasında başvuruyu usule ilişkin gerekçelerle reddetmiş olmasına rağmen interseks bireylere önceden özgür ve aydınlatılmış rızaları olmaksızın ve hayatî olmayan tıbbî müdahaleleri (interseks genital mutilasyonu-IGM) bir işkence biçimi olarak nitelendirmiştir⁵⁰.

19.7.2022’de kabul edilen değişiklikle Yunanistan’da 15 yaşın altındaki interseks küçüklere özgür ve aydınlatılmış rızaları olmaksızın cinsiyet özelliklerini kısmen veya tamamen değiştirmeyi amaçlayan tıbbî müdahalelerin (hormonal tedaviler ve operasyonlar dâhil) yapılması, yine İspanya’da Şubat 2023’te yapılan yasa değişikliği ile küçüğün sağlığını korumak için müdahalenin zorunlu olduğu haller dışında

⁴⁷ Bu düzenlemenin yürürlüğe girmesinden önce Alman Hukuku’nda yasal temsilci rızasıyla kız çocuklarının sünnet edilmesinin ya da sterilizasyonun yasak olduğu, buna rağmen interseks operasyonlarının yasaklanmamasının çelişki oluşturduğu belirtilmekteydi (Dahlmann ve Janssen-Schmidchen, (n 10) 596).

⁴⁸ NEK 2020/36, İsviçre Ulusal Biyomedikal Etik Danışma Komisyonu’nun raporu için bkz <https://www.nek-cne.admin.ch/inhalte/Themen/Stellungnahmen/en/NEK-stellungnahme_Officially_recorded_gender_Final.pdf> Erişim Tarihi 2 Mayıs 2023. 1945-1970 yılları arasında Zürih Hastanesinde operasyona maruz kalan küçüklere ilişkin yapılan araştırmada küçüğün iradesinin hiç nazara alınmadığı, ailenin rızasına göre işlem yapıldığı tespit edilmiş ve çalışmada bu alanda uluslararası gelişmelerin nazara alınması gerektiği sonucuna varılmıştır. Mirjam Janetti, Andrea Althaus, Marion Hulverscheidt, Rita Gobet, Jürg Streuli ve Flurin Condrau, ‘Doctors, families and the industry in the clinic: the management of ‘intersex’ children in Swiss paediatric medicine (1945–1970)’ (2021:65) Medical History 286-305.

⁴⁹ Einführung eines dritten Geschlechts oder Verzicht auf den Geschlechtseintrag im Personenstandsregister – Voraussetzungen und Auswirkungen auf die Rechtsordnung- Bericht des Bundesrates in Erfüllung der Postulate 17.4121 Arslan vom 13.12.2017 und 17.4185 Ruiz vom 14.12.2017. <<https://www.news.admin.ch/newsd/message/attachments/74661.pdf>> Erişim Tarihi 4 Mayıs 2023; Ayrıca bkz Dede, (n 25) 17.

⁵⁰ MC c France 42821/18<<https://www.oieurope.org/m-v-france-decision/>> Erişim Tarihi 4 Mayıs 2023.

12 yaşın altındaki interseks küçüklere rıza dışı düzeltici tıbbî müdahale yapılması yasaklanmıřtır⁵¹.

Nihayetinde bu çalışmanın yapıldığı sırada Malta, Portekiz, Almanya, İzlanda, Yunanistan ve İspanya olmak üzere çeşitli Avrupa⁵² ülkelerinde interseks küçüğün dişi veya erkek cinsiyetine benzetilmesini hedefleyen tıbbî müdahalelere maruz bırakılması yasaklanmıřtır⁵³.

IV. Ayırt Etme Gücü Olmayan Küçüklere Uygulanan Tıbbî Müdahalenin Hukuka Uygunluk Şartları

Ayırt etme gücü olmayan küçüğe uygulanan genital mutilasyon operasyonunun hukuka aykırılığını irdelemeden önce küçüğe uygulanan bir tıbbî müdahalenin hukuka uygunluğundan bahsedebilmek için hangi unsurlara ihtiyaç olduğunun irdelenmesi gerekir.

Kişinin hayatı, sağlığı ve vücut tamlığı üzerinde sahip olduğu hak, kişilik hakkına dâhil, mutlak bir hak olup kural olarak kişinin rızası olmadan bunlara yapılan herhangi bir müdahale, kişinin menfaatine de olsa hukuka aykırıdır ve bu müdahale kişilik hakkına saldırı niteliğindedir⁵⁴. Ancak kişinin hayatı, sağlığı ve vücut tamlığı üzerinde sahip olduğu bu tasarruf hakkının bir sınırı vardır, o da kişinin kendisine zarar vermemesidir. Dolayısıyla hangi amaçla olursa olsun bir kişinin öldürülmeye rıza göstermesi, bu rıza hayatına ilişkin olduğundan hukuka aykırılığı ortadan kaldırmayacaktır.

Hayata yapılan müdahalelerden farklı olarak vücut bütünlüğüne yapılan tıbbî müdahalelerde rıza, bazı şartlarda hukuka aykırılığı ortadan kaldıracaktır. Hekim tarafından yapılan müdahalenin amacının hayat, vücut tamlığı ve sağlığı koruma ve tedavi amacıyla tıp biliminin kurallarına uygun yapılıyor olması halinde, bu tür bir müdahaleye verilen rıza hukuka aykırılığı ortadan kaldıracaktır.

⁵¹ <<https://intersexgreece.org.gr/en/2022/07/19/a-historic-day-for-the-protection-of-the-human-rights-of-intersex-children-in-greece/>> Kanun değişikliğinin resmi olmayan İngilizce çevirisi için bkz <<https://intersexgreece.org.gr/en/2022/07/25/3449/>> Erişim Tarihi 20 Şubat 2023; İspanya için bkz <<https://www.oieurope.org/spain-becomes-fifth-eu-country-to-ban-igm/>> Erişim Tarihi 28 Temmuz 2024.

⁵² Belçika ve İspanyada tasarılar olduğu yönünde bkz Yessica Mestre, ‘The Human Rights Situation of Intersex People: An Analysis of Europe and Latin America’ (2022:317) Social Sciences 1, 7.

⁵³ Macaristan, Litvanya, Slovenya, İsveç ve İngiltere gibi ülkeler ise yasal düzenleme yapma noktasında isteksiz görüldüğu yönünde bkz Mestre, (n 52) 8. Benzer şekilde Latin Amerika ülkelerinde de interseks küçüklere maruz kaldığı operasyonları yasaklayan düzenlemeler olmadığu yönünde bkz Mestre, (n 52) 13; İngiltere’de henüz bir yasal düzenle ya da mahkeme kararı olmadığu ve operasyonların uygulandığu hakkında bkz Newbould, (n 25) 489 ff.

⁵⁴ Mustafa Dural ve Tufan Öğüz, *Kişiler Hukuku* (Filiz 2022) 522; Özge Yücel, *Ayırt Etme Gücünden Yoksun Kişiler Adına Alınan Tıbbi Kararlarda Özerklik Hakkının Korunması ve Hasta Talimatları* (Seçkin 2018) 38.

Tıbbî müdahale çok çeşitli şekillerde tanımlanmakla birlikte Badur'un⁵⁵ tanımını aynen aktarmak gerekirse; "...*tıbbî müdahale tıp mesleğini icraya yetkili kişiler tarafından, kişinin sağlık refahının sağlanması, korunması veya arttırılması amaçlarına yönelmiş, tıp biliminin kural ve standartlarına uygun olarak ve tıbbin sınırları içinde uygulanan, fiziki ve ruhi tüm tıbbî hareketleri, özellikle önleyici bakımı, teşhisi, tedaviyi, rehabilitasyonu, raporlamayı veya bu kapsamdaki incelemeleri kapsar*".

Hasta Hakları Yönetmeliğinin 4. maddesinde ise "tıbbî müdahale", tıp mesleğini icraya yetkili kişiler tarafından uygulanan, sağlığı koruma, hastalıkların teşhis ve tedavisi için ilgili meslekî yükümlülükler ve standartlara uygun olarak tıbbin sınırları içinde gerçekleştirilen fizikî ve ruhî girişim olarak tanımlanmıştır.

Tanımdan ve Yönetmelik hükmünden hareketle tıbbî müdahalenin taşınması gereken unsurlar; tıp mesleğini icraya yetkili kişiler tarafından gerçekleştirilmesi, kişinin sağlık refahının sağlanması veya arttırılması amacına ve hukuken öngörülen amaçlara yönelik olması, tıp biliminin kural ve standartlarına uygun olması, hastanın aydınlatılmış olması ve hastanın aydınlatılmış rızasıdır.

Türk Hukuku'nda tıbbî müdahaleyi gerçekleştirebilecek yetkili kişi hekimdir ve hekimin tıp fakültesi diplomasına sahip olması şarttır (TŞSTİDK m 1⁵⁶). Elbette tıp fakültesi diplomasına sahip olmak hekimin her türlü müdahaleyi gerçekleştirebileceği anlamına da gelmez, hekimin aynı zaman belirli uzmanlık derecelerine sahip olması gerekir (TŞSTİDK m 8).

Yine tıbbî müdahale tanımından anlaşıldığı üzere müdahale, kural olarak kişinin sağlık refahına sağlamaya yönelik daha geniş bir ifadeyle hukuken öngörülen amaçlara yönelik olmalıdır (Anayasa 17⁵⁷; Hasta Hakları Yönetmeliği m 12). Sağlık refahı kavramı, endikasyon kavramından farklı bir kavram olup endikasyon tıbbî müdahaleyi gerekli kılan gösterge olarak tanımlanmaktadır⁵⁸. Hatta bazı yazarlar endikasyonun, tıbbî müdahalenin unsuru olduğunu kabul ediyor olduğundan estetik müdahalede psikolojik endikasyonun, sünnette sosyal endikasyonun olduğu şeklinde görüşler ortaya atılmıştır⁵⁹. Aslında bazı tıbbî müdahalelerde ne sağlık refahının

⁵⁵ Emel Badur, *Tıbbî Müdahaleye Rızanın Özellik Gösterdiği Haller* (Seçkin 2017) 28; Ayrıca bkz Zarife Şenocak, 'Küçüğün Tıbbî Müdahaleye Rızası' (2001:4) AÜHF 65-66; Abdurrahim Altun, 'Küçüğün Tıbbî Müdahaleye Rızası' (2018:1) NEÜHF 37-39; Zafer Kahraman, 'Medeni Hukuk Bakımından Tıbbî Müdahaleye Hastanın Rızası' (2016:1) İnÜHF 480 ff; Ayrıca bkz Hakan Hakeri, *Tıp Hukuku, Cilt I, Genel Hükmeler* (Seçkin 2022) 291 ff; Özlem Yenerer Çakmut, *Tıbbî Müdahaleye Rızanın Ceza Hukuku Açısından İncelenmesi* (Legal 2003) 24.

⁵⁶ Sayılı Tababet ve Şuabatı San'atlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun, Kanun Numarası: 1219, Kabul Tarihi: 11.4.1923, RG 14.4.1928/863.

⁵⁷ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Kanun Numarası: 2709, Kabul Tarihi: 18.10.1982, RG 9.11.1982/17863 (Mükerrer)

⁵⁸ Badur, (n 55) 40; Emine Dede, *Tıp Hukukunda Çocuk Hastaların Hakları* (Seçkin 2017) 112.

⁵⁹ Badur, (n 55) 40; Hakeri, (n 55) 601; Ayrıca bkz Onur Koru, 'Tıbbî Müdahalenin Hukuka Uygunluğu: Endikasyon Şartı' (2021:12) İnÜHF 491-500; Duygu Koçak Diker, 'Çocuklara Yönelik Plastik Rekonstrüktif ve Estetik Amaçlı Tıbbî Müdahalelerin Hukuka Uygunluk Şartları' (2023:14) İnÜHF 218-231.

sağlanması amacı ne de endikasyon vardır. Dolayısıyla sağlık refahının sağlanması, arttırılması, korunması amacıyla gerçekteştirilen tedavi amaçlı veya estetik amaçlı müdahaleler ya da her iki amacı da barındırmayan gebeliğin sonlandırılması, cinsiyetin değiştirilmesi şeklindeki müdahaleler, organ, doku, kan nakli, klinik araştırma, delil toplanması amacıyla yapılan müdahaleler, ortaya çıkmamış muhtemel hastalığın önlenmesi amacıyla yapılan müdahaleler, özlüce hukuken öngörülen amaçlara yönelik müdahaleler, tıbbî müdahale olarak nitelendirilmelidir.

Tıbbî müdahalenin aynı zamanda tıp biliminin kural ve standartlarına uygun yapılıyor olması gerekir. Elbette tıp biliminin, değişen ve yaşıyan kurallarının olduğu unutulmayarak bu unsur dar yorumlanmamalı, klasik tedavi yöntemleri dışında kalan ve hastaya fayda sağlayacağı ve zarar vermeyeceği bilinen yeni tedavi yöntemlerinin de hekim tarafından uygulanması mümkün kabul edilmelidir.

Tıbbî müdahalenin bir başka unsuru hastanın aydınlatılmasıdır. Tıbbî müdahalede kişinin yaşıam ve vücut bütünlüğü ile sağlık haklarının ihlal edilmesi muhtemel olduğundan hastanın müdahale konusunda aydınlatılması ve bunun sonucunda rıza vermesi oldukça önemlidir. Aydınlatma, hastaya konulan teşhise ilişkin aydınlatma, teşhis sonrası tedavi konusunda aydınlatma, tedavi sırasında ortaya çıkabilecek risklere ilişkin aydınlatma olmak üzere birden fazla aşamadan oluşmaktadır (TŞSTİDK m 70; Hasta Hakları Yönetmeliği, m 15)⁶⁰. Elbette hastanın ayırt etme gücüne sahip olmayan küçük olduğu hallerde aydınlatmanın yasal temsilcilere yapılması gerekir. Ancak on sekiz yaşıını henüz doldurmamış olsa da küçüğün ayırt etme gücüne sahip olduğu ihtimallerde küçüğün de aydınlatılması gerekeceği şüphesizdir.

Kişiyeye hekim tarafından, kişinin sağlık refahını sağlama amacına yönelik, tıp bilimin kuralları çerçevesinde uygulanan tıbbî müdahalenin hukuka uygun olması için son unsur hastanın tıbbî müdahaleye rıza vermiş olmasıdır (Anayasa m 17, TŞSTİDK m 70, Hasta Hakları Yönetmeliği, m 4; Biyotıp Sözleşmesi m 5).

Tıbbî müdahaleye rızanın doktrinde birden çok tanımı bulunmakta olup⁶¹, konumuz açısından önemli tarafıyla tıbbî müdahaleye rıza gösterilmesi kişiyeye sıkı sıkıya bağlı hakkın kullanılması niteliğindedir⁶². Bilindiği üzere kişiyeye sıkı sıkıya bağlı haklar bakımından yapılan ayırlardan biri mutlak kişiyeye sıkı sıkıya bağlı ve nisbî kişiyeye sıkı sıkıya bağlı hak ayırımıdır⁶³. Bu ayrıma göre, mutlak kişiyeye sıkı sıkıya bağlı

⁶⁰ Badur, (n 55) 58; Hakeri, (n 55) 329 ff; Yenerer Çakmut, (n 55) 224 ff; Altun, (n 55) 41; Sevtap Metin, *Biyo-Tıp Etiği ve Hukuk*, (Oniki Levha 2010) 129; Amerikan Hukuku'nda 1957 tarihli Salgo-Leland Stanford Jr. University Board of Trustees kararında aydınlatılmış rıza kavramının hukukî çerçevesi ele alınmıştır. Bkz Reis, (n 25) 666.

⁶¹ Badur, (n 55) 51; Şenocak, (n 55) 68; Altun, (n 55) 43 ff; Ayrıca bkz Hakeri, (n 55) 431 ff; Yenerer Çakmut, 194 ff.

⁶² Fatma Tülay Karakaş, *Kişiyeye Sıkı Sıkıya Bağlı Haklar* (Ankara 2015) 93; Badur, (n 55) 56, Hakeri, (n 55) 451. Altun, (n 55) 47; Koçak Diker, (n 59) 226; Kahraman, (n 55) 486.

⁶³ Bu konuda bkz Rona Serozan, *Çocuk Hukuku*, (Vedat 2017) 277 ff; Dural ve Öğüz, (n 54) 408; Kemal Oğuzman, Özer Seliçi ve Saibe Oktay Özdemir, *Kişiler Hukuku* (Filiz 2022) 321 ff; Karakaş, (n 62) 110 ff; Pelin Çavdar, "Hekimin Aydınlatma Yükümlülüğü" (2016:22 -3) MÜHFD-HAD Özel Sayı, Prof. Dr. Cevdet Yavuz'a Armağan 735, 758.

hakların yasal temsilci tarafından kullanılması mümkün değilken; nisbî kişiye sıkı sıkıya bağlı hakların yasal temsilci tarafından kullanılması mümkündür. Hatta tıbbî müdahale bakımından yapılan bir ayırma göre tanı ve tedavi amacı taşımayan -örneğin estetik, sterilizasyon, yapay dölllenme, organ ve doku bağıışı- tıbbî müdahalelerde rıza mutlak kişiye sıkı sıkıya bağlı hak niteliğinde olup⁶⁴, tanı ve tedavi amacı taşıyan tıbbî müdahalelerde rıza nisbi kişiye sıkı sıkıya bağlı hak niteliğindedir⁶⁵.

Ayırt etme gücü olmayan küçük bakımından değerlendirme yapmak gerekirse; Hasta Hakları Yönetmeliği m. 24/I, II uyarınca tıbbî müdahalede küçüğün yasal temsilcisinden izin alınması gerektiği, hastanın, yasal temsilcisinin olmadığı veya hazır bulunmadığı veya hastanın ifade gücünün olmadığı hallerde bu şartın aranmayacağı düzenlenmiş olup, yasal temsilcinin rızasının yeterli olduğu hallerde dahi, anlatılanları anlayabilecekleri ölçüde, küçük olan hastanın dinlenmesi suretiyle mümkün olduğu kadar bilgilendirme sürecine ve tedavisi ile ilgili alınacak kararlara katılımı sağlanacağı düzenlenmiştir. Biyotıp Sözleşmesinin 6. maddesinde de rıza gösterme yeteneği bulunmayan kişilerin ancak kendilerinin doğrudan yararına olması şartıyla tıbbî müdahaleye tabi tutulabilecekleri düzenlenmiştir. Bu düzenlemelerde küçük, ayırt etme gücüne sahipse karar verme sürecinin tümüyle dışında değildir, hatta doktrinde ayırt etme gücüne sahip küçüğün tıbbî müdahaleye rızasının yeterli olduğu da savunulmaktadır⁶⁶. Diğer yandan ayırt etme gücüne sahip olmayan küçüğe yapılacak tıbbî müdahalelerde rızanın yasal temsilci tarafından verilebileceği hususunda doktrinde tartışma yok gibidir⁶⁷.

Elbette tıbbî müdahalenin yapılmaması hastanın hayatının tehlikeye girmesi anlamına geliyorsa ve bu durumda yasal temsilci rıza vermekten imtina ediyorsa hekim, hastanın üstün özel yararına dayanarak tıbbî müdahale yapabilecektir. Hasta Hakları Yönetmeliği m 24/VII uyarınca hastanın rızasının alınmadığı hayati tehlikesinin bulunduğu ve bilincinin kapalı olduğu acil durumlar ile hastanın bir organının kaybına veya fonksiyonunu ifa edemez hale gelmesine yol açacak durumun varlığı halinde, hastaya tıbbî müdahalede bulunmak rızaya bağlı değildir. Keza Biyotıp Sözleşmesinin 8. maddesine göre acil bir durum olması nedeniyle uygun rızanın alınmadığı hallerde ilgili kişinin sağlığı için gerekli olan herhangi bir tıbbî müdahalenin derhal yapılabileceği düzenlenmiştir. Ancak hastanın içinde bulunduğu

⁶⁴ Serozan, (n 63) 284; Yücel, (n 54) 39; Şenocak, (n 55) 73.

⁶⁵ Dede, (n 58) 80; Burcu Özcan Büyüktanır, *Çocuğun Kişilik Hakkı ve Çocuğun Kişilik Hakkının Hukuka Aykırı Fillere Karşı Korunması* (Yetkin 2019) 74.

⁶⁶ Metin, (n 60) 425; Dural ve Ögüz, (n 54) 533; Oğuzman, Seliçi ve Oktay Özdemir, (n 63), 321 ff; Küçüğün ayırt etme gücüne sahip olduğu durumlarda sadece küçüğün rızasının yeterli olacağı yönünde Çiğdem Mine Yılmaz, *Ayırt Etme Gücüne Sahip küçüğün Bedenvarlığı Üzerindeki Tasarrufları* (Yetkin 2023) 93; Kahraman (n 55) 490; Koçak Diker (n 55) 228 (kural olarak); Nilay Şenol, 'Sünnet ve Çocuğun Menfaati' (2019:2) MÜHFHAD Prof. Dr. Ferit Hakan Baykal Armağanı 1346; Şenocak, (n 55) 80.

⁶⁷ Dural ve Ögüz, (n 54) 532; Yücel, (n 54) 60; Hakeri, (n 55) 485; Şenocak, (n 55) 80; Karakaş, (n 62) 101; Çavdar, (n 63) 758; Kahraman (n 55) 487; Canan Yılmaz, *Velayet Hukuku* (Seçkin 2023) 127; Koçak Diker, (n 59) 227; Özcan Büyüktanır, (n 65) 78.

durum acil değilse ve yasal temsilci rıza vermekten imtina ediyorsa, hâkimin müdahalesi talep edilebilecek ve hâkim çocuğun üstün yararına uygun önlemlerin alınmasına, somut tıbbî müdahalenin yapılması için yasal temsilcinin rızası yerine geçecek karar verebilecektir⁶⁸. Nitekim Hasta Hakları Yönetmeliği m. 24/IV uyarınca yasal temsilci tarafından rıza verilmeyen hallerde, müdahalede bulunmak tıbben gerekli ise, velayet altındaki hastaya tıbbî müdahalede bulunulabilmesi; TMK m. 346 uyarınca mahkeme kararına bağlıdır.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan anlaşılacağı üzere, ayırt etme gücüne sahip olmayan küçüğün sağlık refahına tekrar kavuşturulması amacıyla tıp bilimi kurallarına uygun yapılması gereken ve doğrudan küçüğün yararına hizmet eden tanı ve tedavi amaçlı tıbbî müdahaleye, küçüğün yasal temsilcisi tarafından rıza verilmesi mümkün ve geçerlidir. Ancak tıbbî müdahalenin “küçüğün yararına” olması kavramı oldukça soyut bir kavramdır⁶⁹. Özellikle doktrinde “Ashley Tedavisi”⁷⁰ olarak bilinen olayda, doğumdan itibaren hareket edemeyen, konuşamayan, oturamayan, beslenemeyen, mental gelişim sağlayamayan Ashley, yasal temsilcilerinin rızası ile büyüme engelleyici bir dizi tıbbî müdahaleye maruz bırakılmıştır. Bu tıbbî müdahalelerle küçüğün büyümesi ve menstrüal kanamaları engellenmiş, göğüsleri ve rahmi alınmış, bu yolla yasal temsilcilerin bakım vermeleri, örneğin küçüğü taşımaları kolaylaştırılmıştır. Bu tedavi bakımından tanı ve tedavi amacı gütmeyen tüm tıbbî müdahalelerin, rızanın mutlak kişiye sıkı sıkıya bağlı hak olması nedeniyle hukuka aykırı olduğu kabul edilebilecektir.

Özölçe, tıbbî müdahale ayırt etme gücüne sahip olmayan küçüğün sağlık refahını sağlamaya hizmet etmiyorsa, tanı ve tedavi amacı taşımiyorsa, küçüğün menfaatinden çok başkaca amaç ve aktörlerin menfaatine hizmet ediyorsa yasal temsilci tarafından rıza verilmiş olması tıbbî müdahaleyi hukuka uygun hale getirmeyecektir.

⁶⁸ Yücel, (n 54) 60-61.

⁶⁹ Ayırt etme gücüne sahip olmayan küçüğün maruz bırakıldığı tıbbî müdahaleler daha çok, zorunlu aşı ve topuk kanı alınması, sünnet, kan nakli gibi işlemler bakımından değerlendirilmektedir. Türk Hukuku’nda Anayasa Mahkemesi zorunlu aşı uygulamasında Anayasa m 17 anlamında kişinin maddi ve manevi varlığının korunması ve geliştirilmesi hakkının ihlal edildiği; topuk kanı alınması uygulamasının ise ihlal teşkil etmediği sonucuna varmıştır (AYM, 2014/4077, 29.06.2016). Sünnet bakımından Türk Hukukundaki genel kabul, bu tıbbî müdahalenin hukuka aykırı olmadığı yönündedir (Badur, (n 55) 137; Dede, (n 58) 147; Hakeri, (n 55) 604); Şenol (n 66) 1337-1357. Alman Medeni Kanunu § 1631d konuyu açıkça düzenlemiş ve velayet hakkı sahiplerinin tıbben zorunlu olmasa da erkek çocuk için sünnete rıza verebilecekleri, ancak sünnetin çocuğun yararına olmadığı durumlarda rızanın geçerli olmayacağı düzenlenmiştir. Kan nakli bakımından yapılan tartışmalar Yehova Şahitleri olarak bilinen ve kan nakline karşı çıkan inanç topluluğu bakımından ortaya çıkmaktadır. Bu konuda AİHM, küçüklük bakımından hekimin hayatı tehlikenin varlığı halinde adli yargıya başvurmasının mümkün olduğu yönünde karar vermiştir (12875/87, 23.6.1993); Bu karar hakkında Metin, (n 60), 118.

⁷⁰ Metin, (n 60) 120 ff.

V. Ayırt Etme Gücü Olmayan Küçüğe Uygulanan Genital Mutilasyon Operasyonunun Hukuka Aykırılığı

A. Sağlık Refahına Sağlamaya Yönelik Değildir

Bir tıbbî müdahalenin hukuka uygun olmasından bahsedebilmek için unsurlardan birinin müdahalenin kişinin sağlık refahını sağlamaya yönelik olması gerektiği, daha geniş bir ifadeyle hukuken öngörülen amaçlara yönelik olması gerektiği yukarıda irdelenmişti⁷¹. Ancak ayırt etme gücüne sahip olmayan interseks küçüğün maruz kaldığı düzeltici operasyonun bu şekilde bir amacının olmadığı açıktır. Tutucu tıp profesyonelleri interseks bireyi doğduğu andan itibaren “hasta” kategorisine dâhil etmekte, küçüğün cinsel gelişimi tamamlanana kadar bu durumun tedavi edilmesi gerektiği yönünde görüş bildirmektedir⁷². Hatta genel kabul, küçük iki yaşına⁷³ gelen kadar düzeltici operasyonun yapılması gerektiği yönündedir. Bu operasyon öncesinde, uzman kurul tarafından interseks küçüğün baskın cinsiyeti belirlenmekte ve sonrasında küçük, operasyona ve devam eden tedavilere maruz bırakılmaktadır⁷⁴. Bu operasyon sonrasında ise küçük ilk doğduğu anda örneğin dişi olarak tanımlanmış ve küçüğe dişi ismi verilmişse yasal temsilci kimlikte yazan ismin ve cinsiyetin değiştirilmesi için sicil düzeltilmesi davası ikame etmektedir.

Yakın tarihli bir makalede interseks küçüğe uygulanan cerrahi müdahalenin üç ana amacının olduğu, bunların “1) Cins özgü anatomik ve estetik görünümün sağlanması, 2) Enkontinans, enfeksiyon ve obstrüksiyonu olmayan genital ve üriner sistemin oluşturulması, 3) Erişkin dönemde iyi ve yeterli cinsel ve üreme fonksiyonlarının sağlanması⁷⁵” olduğu değerlendirilmesi yapılmış olup bu aşamalı değerlendirme dahi tek başına operasyonun hukuka aykırılığını ortaya koymaktadır.

Yapılan bu işlemlerin hiçbirinin küçüğün sağlık refahına sağlamayı amaçlamadığı, her şeyden önce üstün menfaatine hizmet etmediği açıktır. Çünkü tıp bilimiyle uğraşmayan bir hukukçu olarak bu makalenin yazarı dahi, küçüğün yetişkin olduğunda eğer operasyon yapılmasaydı, bunu hiç yaptırmamayı, tıp biliminin baskın olmayan cinsiyet nitelemesi ile ortadan kaldırdığı cinsiyeti tercih edebileceği kanısına rahatlıkla varabilmektedir.

⁷¹ Bkz yuk “IV. AYIRT ETME GÜCÜ OLMAYAN KÜÇÜKLERE UYGULANAN TIBBİ MÜDAHALENİN HUKUKA UYGUNLUK ŞARTLARI” başlığı altında yapılan açıklamalar.

⁷² İnterseks olmanın doğuştan gelen bir hastalık olduğu yönünde bkz Bayraktar, (n 4) 45.

⁷³ Bayraktar, (n 4) 36; Kararın uzmanların yer aldığı heyet tarafından yıllarca süren bir izleme ile alınmasının mümkün olduğu, bunun için acele edilmemesi gerektiği, çocuğun yararına olacak kararın alınması gerektiği, geri dönüşümsüz cerrahi müdahale için sabırlı olunması gerektiği, hatta müdahalenin çocuğun kendi cinsel kimliğini oluşturana kadar ertelenmesinin gerekeceği yönünde bkz Bayraktar, (n 4) 26.

⁷⁴ Cinsiyet farklılaşmasının oldukça karmaşık bir konu olduğu, kararın içinde genetik uzmanı, pediatrik ürolog, pediatrik endokrinolog ve pediatrik psikiyatrist bulunan heyetlerin tarafından alınması gerektiği, hatta mümkünse heyete etik adli tıp, pediatrik radyolog, yeni doğan uzmanı ve sosyal hizmetler uzmanının dâhil edilmesi gerektiği yönünde bkz Bayraktar, (n 4) 25-26.

⁷⁵ Özbey, (n 7) 60.

Zaten çocuğun menfaati kavramı da çocuk yetişkin bir kişi olsaydı kendisini ilgilendiren bir olayda kendi yararı için nasıl bir karar verecek idiyse, çocukla ilgili karar verecek kişinin aynı yönde karar vermesi olarak tanımlanmaktadır⁷⁶. Keza yanlış tanı-yanlış cerrahi işlemlerin yapıldığı, bunların birçoğunda doku ve organ kaybının söz konusu olduğu, geri dönüşün olası olmadığı, cinsiyetin yine değiştirilmesi ihtimali ve endokrin gelişiminin kısıtlandığı tıpcılar tarafından belirtilmektedir⁷⁷. Hakeza bireyin interseks olduğunun bazı ihtimallerde ergenlikte ya da yetişkinlikte ortaya çıktığı, bu yaşlara kadar bireyin hiçbir sağlık sorunu olmadan yaşamını devam ettirdiği düşünöldüğünde operasyonların sağlık refahını sağlama amacını taşımadığı sonucuna rahatlıkla varılabilecektir.

Hem tıp çevrelerinin hem de toplumun konservatif yapısı maalesef küçüklerin bu operasyonlara maruz kalmasına sebep olmakta, birçok alanda korunamayan küçük bir başka alanda da korumasız kalmakta, küçüğün menfaati kavramı salt soyut bir kavram olarak varlığını sürdürmektedir.

Hasta Hakları Yönetmeliğinin 4. maddesinde “hasta”, sağlık hizmetlerinden faydalanma ihtiyacı bulunan kimse olarak; “tıbbî müdahale”, tıp mesleğini icraya yetkili kişiler tarafından uygulanan, sağlığı koruma, hastalıkların teşhis ve tedavisi için ilgili meslekî yükümlölükler ve standartlara uygun olarak tıbbın sınırları içinde gerçekleştirilen fizikî ve ruhî girişimi olarak tanımlanmışken; interseks küçüğün “hasta” kategorinde değilken bu operasyona maruz kaldığı söylenebilecektir.

Yine aynı Yönetmeliğin 12. maddesinde teşhis, tedavi veya korunma maksadı olmaksızın, ölüme veya hayati tehlikeye yol açabilecek veya vücut bütönlüğünü ihlal edebilecek veya akli veya bedeni mukavemeti azaltabilecek hiçbir şeyin yapılamayacağı açıkça düzenlenmiştir. Bu düzenlemeler nazara alındığında, interseks küçüğün salt interseks olması nedeniyle hasta olarak tanımlanamayacağı, interseks küçüğe uygulanan operasyonun da sağlık refahını koruma, hastalığı teşhis ve tedavi etme amaçlı olmadığı, yapılan müdahalenin tıbbî gereklilik şartı olmaksızın hukuka aykırı şekilde yapıldığı rahatlıkla söylenebilecektir.

Elbette interseks küçük için de tıbbî müdahalenin gerekli olduğu durumlar söz konusu olabilmektedir. Örneğin Konjenital Adrenal Hiperplazi (KAH) ve kapalı idrar yolu durumları ölüm riskinin yüksek olduğu ve interseks küçüğe operasyon

⁷⁶ Serozan, (n 63) 65 ff; Gülçin Elçin Grassinger, *Türk Medeni Kanununda Yer Alan Velayet Hükümleri Kapsamında Küçüğün Kişi Varlığının Korunması İçin Alınacak Tedbirler* (Oniki Levha 2009) 60 ff; Ayrıca bkz Yargıtay 2. HD, 23862/7, 9.1.2017 tarihli kararında; “Çocuğun yararı ise; çocuğun bedensel, fikri ve ahlaki bakımdan en iyi şekilde gelişebilmesi ve böyle bir gelişmenin gerçekleştirilmesi için, çocuğa sosyal, ekonomik ve kültürel koşulların sağlanmış olmasıdır. Çocuğun bu konudaki üstün yararı belirlenirken; çocuk yetişkin biri olmuş olsaydı, kendisini ilgilendiren bir olayda, kendi yararı için ne gibi bir karar verilebilecekti ise, çocuk için karar verme makamındaki kişinin de aynı yönde vermesi gereken karar; yani çocuğun farazi düşüncesi esas alınacaktır...” şeklinde hüküm kurmuştur < www.karararama.yargitay.gov.tr> Erişim Tarihi 30 Temmuz 2024.

⁷⁷ Özbey, (n 7) 60; Ertin ve Az, (n 7) 71.

yapılmasının zorunlu olduğu hallerdir⁷⁸. Zaten, operasyonun sözde baskın cinsiyeti belirlemek amacıyla yapılmadığı, operasyonun küçüğün yararına olduğu, tıbben gerekli ve zorunlu olduğu hallerde yasal temsilci tarafından operasyona rıza verilmesinde ya da acil durumlarda yasal temsilcisi rızası olmaksızın derhal yapılmasında hukuka aykırılıktan bahsedilmeyecektir.

B. Yasal Temsilci Rızası Geçerli Değildir

İnterseks küçüğün maruz kaldığı operasyon, sağlık refahına sağlamaya hizmet etmediği gibi, bu operasyona yasal temsilci tarafından verilen rıza hukuka aykırılığı ortadan kaldırmayacaktır. Kişinin kendi cinsel kimliğini belirleme hakkının mutlak kişiye sıkı sıkıya bağlı bir hak olduğu tartışmasızdır. Dolayısıyla bu hakkın ayırt etme gücüne sahip olmayan küçük yerine yasal temsilci tarafından kullanılması da mümkün değildir. Kişiye sıkı sıkıya bağlı haklar arasında bu şekilde bir ayırım yapılmasa dahi cinsel kimliği belirlemeye yönelik tıbbî müdahaleye verilen rızanın yasal temsilci tarafından verilmesinin mümkün olmadığı sonucuna rahatlıkla varılabilecektir. Nasıl ki kişinin cinsiyet değiştirmesi onsekiz yaşını doldurmasına zorunlu olarak bağlı ise (TMK m 40)⁷⁹, eş söylemlerle cinsiyet değiştirmeye yönelik tıbbî müdahalenin yasal temsilci rızasıyla yapılması mümkün değilse, interseks küçük için de aynı sonuç kabul edilmelidir.

Diğer yandan istisnai birkaç durum dışında küçüğün yaşamını devam ettirmesi için bu operasyonun yapılması zorunlu da değildir. Sözde baskın cinsiyeti belirleme amaçlı yapılan bu operasyon, acil olmadığı için hekimin kendisinin işlemi derhal yapması hukuka aykırı olduğu gibi, acil olmayan bu işlem için yasal temsilcinin rıza vermediği hallerde hâkime başvurulmasının da mümkün olmadığını belirtmek gerekir. Zira mutlak kişiye sıkı sıkıya bağlı olan bu hak, yasal temsilci veya onun rızası yerine geçecek mahkeme kararı yoluyla sağlanamaz.

Küçüğün ayırt etme gücüne sahip olduğu haller de bu operasyonun yasal temsilci rızası ile yapılmasının mümkün olmadığını altını çizmek gerekir. Cinsel kimliği belirleme hakkı mutlak kişiye sıkı sıkıya bağlı bir hak olduğundan, bu konuda karar verip rıza verecek tek kişi, ayırt etme gücünün varlığı halinde küçüğün kendisidir.

Biyotıp Sözleşmesinin 2. maddesinde insanın menfaatinin ve refahının bilim ve toplum menfaatinin üstünde tutulması gereğine vurgu yapılmış olup bugün interseks küçüğün maruz kaldığı operasyon küçükten çok küçüğün yasal temsilcilerinin ya da toplumun tutucu tutumuna hizmet ettiğinden yasal temsilci tarafından verilen rıza

⁷⁸ Behrens, (n 2) 4.

⁷⁹ TMK m 40 hükmünde yer alan yaş sınırlamasının interseks küçük için uygulanmasının mümkün olmadığı, interseks küçük için gerçekleştirilecek operasyonda mahkeme kararına gerek olmadığı, bu durumda cinsiyet değiştirmenin değil cinsiyeti ortaya çıkarma/belirlemenin söz konusu olduğu yönündeki katılmadığım değerlendirme için bkz Sevtap Metin, ‘Türk Medeni Kanunun’da Madde: 40: Cinsiyet Değiştirir (mi)? İç Adem Az, Hakan Ertin (edr), Tıbbi, Dini, Hukuki ve Etik Açından Bedene Yapılan Müdahaleler (İsar 2020), 75, 113, 81.

hukuka aykırılığı ortadan kaldırmamaktadır. Dolayısıyla operasyona rıza veren yasal temsilci, operasyonu yapan hekim/hekimler ve operasyonun yapıldığı hastanenin hukuka aykırı operasyon nedeniyle sorumlu olacağı unutulmamalıdır.

Nitekim yukarıda irdelendiği üzere⁸⁰ sivil toplum örgütleri raporlarında, Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler nezdinde hazırlanmış raporlarda operasyonların yasaklanması için çağrılar yapılmış, bazı yabancı hukuklarda örneğin Alman Hukuku’nda operasyonlar yasaklanmıştır. Dolayısıyla interseks küçük bakımından operasyonun küçüğün bu konuda karar vereceği yaşı kadar ertelenmesi gerektiđi⁸¹ ve küçüğün üstün menfaatine hizmet eden yaklaşımın Türk Medenî Kanunu tarafından da takip edilmesi gerektiği açıktır. Yasal düzenleme ile küçüğün bu konuda ayırt etme gücüne sahip olacağı yaşı kadar operasyon yasaklanmalı, cinsel kimliği belirleme hakkının mutlak kişiye sıkı sıkıya bağlı hak olduğu ve yasal temsilci rızasının bu konuda geçerli olmadığı açık düzenlemeye kavuşturulmalıdır.

Sonuç

İnterseks küçüğe uygulanan genital mutilasyon operasyonu ve sonrasındaki tedaviler küçüğün menfaatinde çok ana babanın menfaatine hizmet etmektedir. Topluma karşı açıklama yapma zorunluluğu ve gelecekteki muhtemel yaşanacaklar velayet hakkı sahibini bu operasyonun yapılmasına rıza vermeye itmekte, tıp çevresinin yönlendirmesi ile küçüğün dişı veya erkek olarak tanımlanması zorunluluğu adeta dayatılmaktadır.

Jeffrey Eugenides tarafından kaleme alınan “Middlesex” adlı romanda (Solmaz Kamuran (çev), Domingo Yayınevi 2015), interseks küçük anlatılmakta olup ergenliğinde interseks olduğu anlaşılan küçük, yapılmak istenen operasyona karşı çıkmakta ve hayatını var olduğu şekli ile devam ettirmeyi tercih etmektedir. Bu çalışmada irdelenen unsurlardan bağımsız olarak bu kurgu metin ortaya koymaktadır ki interseks küçük, bir cinsiyeti seçme veya hiçbir cinsiyeti seçmeme haklarına sahiptir ve bu hakların rızası dışında elinden alınması hukuka aykırıdır.

Serozan, “Çocuk Hukuku” adlı eserinde tüm çocukları kapsayacak şekilde aynen şu ifadeyi kullanmıştır: “Çocuk hangi cinsiyette doğduysa o cinsiyette kalır.” (Serozan, (n 63) 111).

⁸⁰ Bkz yuk “III. KARŞILAŞTIRMALI HUKUKTA DURUM” başlığı altında yapılan açıklamalar.

⁸¹ Behrens, (n 2) 5; Agius, (n 4) 26; Ertin ve Az, (n 7) 72-73; Okyar, (n 7) 189; Türker (n 11) 153 ff; Garland ve Travis, (n 24) 606; Reis, (n 25) 674; Carpenter, (n 26) 80; Mestre, (n 52) 18; Newbould, (n 25) 496; Dede, (n 25) 23; Bu operasyonda tıbbi bir endikasyondan bahsetmenin güç olacağı yönünde Şenol, (66) 1352; Koçak Diker, (n 59) 225; Yücel, (n 54) 273; Konuyu ele almakla birlikte görüş bildirmeyen yazar için bkz Yılmaz, (n 66) 85-86; Ömer Uğur Gençcan, *Çocuk Hukuku* (Yetkin 2021) 715 ff; Görüş bildirmeden çift organlı olup ameliyat olan çocuk için kişinin nüfus kaydının değiştirilmesinin talep edebileceği yönünde Ömer Uğur Gençcan, *Velâyet Hukuku* (Yetkin 2023) 350 ff.

Patricia Williams “On Being the Object of Property (In the Alchemy of Race and Right)” adlı makalesinde “farkında” olanların bile tahakküm biçimlerinin -homofobinin, sınıf sömürsünün, ırkçılığın, cinsiyetçiliğin, emperyalizmin- yol açtığı acıyı hissetmekte zorlandığını söyler (Bell Hooks, *Sınırları Aşmayı Öğrenmek Özgürlük Pratiği Olarak Eğitim*, Arzu Eylem (çev), (Notaben Yayınları 2021) 75).

Bu çalışma küçük yaşında operasyona maruz kalan, operasyona maruz kalmaktan kurtulmuş olsa da hayatı boyunca ayrımcılığı maruz kalan tüm intersekslerin acılarının farkına varılması amacıyla kaleme alınmıştır.

Yapılması gereken, kanunî düzenleme ile bu operasyonun yasal temsilci rızasıyla ve henüz interseks küçüğün ayırt etme gücüne sahip olmadığı sırada gerçekleştirilmesinin yasaklanmasıdır. Diğer yandan operasyonun on sekiz yaşından önce yapılmasının mümkün olmadığı ya da küçüğün irade ortaya koyabileceği yaştan önce yapılmasının mümkün olmadığı yönünde yasal düzenleme Türk Medenî Kanunu’nda, örneğin kanuna TMK m 40a hükmünün eklenmesiyle, bununla uyumlu şekilde Hasta Hakları Yönetmeliği’nde yapılmalıdır. Nitekim bu çalışmanın yazarı Türkiye’de interseks küçüklere ya da bireylere ilişkin yasal bir düzenlemenin yapıldığına tanık olmayı ümidini kaybetmeksizin beklemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Bibliyografya/Bibliography

- Adamietz L ve Remus J, ‘Begrifflichkeiten und Bedeutungswandel von Transund Intergeschlechtlichkeit in der Rechtswissenschaft’, in Gutachten: Begrifflichkeiten, Definitionen und disziplinaire Zugänge zu Trans- und Intergeschlechtlichkeiten Begleitmaterial zur Interministeriellen Arbeitsgruppe Inter- & Transsexualität – Band 1 (Berlin 2017) 13-20.
- Agius S, *İnsan Hakları ve İnterseks Kişiler, Avrupa Konseyi Tematik Raporu*, Işıl Demirkıran (çev), (Ayrıntı 2018).
- Alçık M, ‘Türk Anayasa Mahkemesinin Trans Bireylere İlişkin Cinsiyet Değişikliği Kararları Üzerine Bir Değerlendirme’ (2019: 21) DEÜHFD Prof. Dr. Durmuş Tezcan’a Armağan, 1875-1906.
- Altun, Abdurrahim ‘Küçüğün Tıbbi Müdahaleye Rızası’ (2018:1) NEÜHFD 37-52.
- Badur E, *Tıbbi Müdahaleye Rızanın Özellik Gösterdiği Haller* (Seçkin 2017).
- Bayraktar Z, *İnterseks-Hermafrodit ve Eşcinsel Norm ve Norm Dışı Cinsellik Farklar, Nedenler, Öneriler* (Motto 2021).
- Carpenter M, ‘The human rights of intersex people: addressing harmful practices and rhetoric of change’ (2016: 24) Reproductive Health Matters 74-84.

- Çavdar P, ‘Hekimin Aydınlatma Yükümlülüğu’ (2016: 22 (3)) MÜHFD-HAD Özel Sayı, Prof. Dr. Cevdet Yavuz’a Armağan 735-764.
- Dahlman, C ve Janssen-Schmidchen G, ‘Operationsverbot bei Varianten der Geschlechtsentwicklung bis zur Einwilligungsfähigkeit’ (2019:167) Monatsschr Kinderheild 591-597.
- Dede E, *Tıp Hukukunda Çocuk Hastaların Hakları* (Seçkin 2017).
- Dede İ, ‘Kişisel Durum Kayıtları Bağlamında Yeni Bir Soru: İnterseks Kapsayıcı Cinsiyet Kavramı Mümkün Müdür?’, iç Öcal Göktürk, Çörek Dolunay, Özlem Zeynep ve Üskül Engin (edr), *Toplumsal Cinsiyet ve Hukuk, Cilt 2*, (Oniki Levha 2021) 239-274.
- Dede İ, ‘İnterseks Çocuklara Yönelik Cinsiyet Atama Operasyonlarında Rızanın Hukuka Uygunluğu Sorunu’ iç Göke Emir, Orhan Uğur, Aksoy Hüseyin Can (edr), Bilkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi II. Genç Hukukçular Araştırma Sempozyumu “Ceren DAMAR ŞENEL’in Anısına” (On İki Levha 2022) 2-27.
- Doğan M, Tıbbi, *Etik ve Fikhî Yönleriyle Cinsiyet Gelişim Bozuklukları (Hermafroditizm/ İnterseksüalite/Hünsalık*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2022.
- Dural M ve Öğüz T, *Kişiler Hukuku* (Filiz 2022).
- Elçin Grassinger G, *Türk Medeni Kanunu’nda Yer Alan Velayet Hükümleri Kapsamında Küçüğün Kişi Varlığının Korunması İçin Alınacak Tedbirler* (Oniki Levha 2009).
- Ertin H ve Az A, ‘DSD (Hermafroditizm Olguları Üzerine Etik Tartışmalar ve Cinsellik Etiği’ iç Az Adem ve Ertin Hakan (edr), Tıbbi, Dini, Hukuki ve Etik Açıdan Bedene Yapılan Müdahaleler (İsar 2020), 63-73.
- Fausto-Sterling A., ‘The Five Sexes, Revisited – The Varieties of Sex Will Test Medical Values and Social Norms’ (July/August 2000) *The Sciences*, 17-23.
- Garland F ve Travis M, ‘Legislating intersex equality: building the resilience of intersex people through law’ (2018: 38) *Legal Studies* 587-606.
- Gençcan Ö U, *Velâyet Hukuku* (Yetkin 2023).
- Gençcan Ö U, *Çocuk Hukuku* (Yetkin 2021).
- Ghattas D, *İnterseks Bireylerin İnsan Haklarını Savunmak*, Belgin Günay (çev) (Ayrıntı 2016).
- Ghattas D, ‘Intergeschlechtlichkeit im Internationalen Menschenrechtsdiskurs’, in Gutachten: Begrifflichkeiten, Definitionen und disziplinäre Zugänge zu Trans- und Intergeschlechtlichkeiten Begleitmaterial zur Interministeriellen Arbeitsgruppe Inter- & Transsexualität- Band 1 (Berlin 2017) 76-110.
- Gsell B, Kruger W, Lorenz S ve Reymann C, *Beck-Online GrossKommentar BGB* (Becks 2020).
- Hakeri H, *Tıp Hukuku, Cilt I, Genel Hükümler* (Seçkin 2022).
- Huber P, *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch: BGB, Band 10: Familienrecht II §§ 1589-1921* (Beck 2024).
- Janetti M, Althaus A, Hulverscheidt M, Gobet R, Streuli J ve Condrau F, ‘Doctors, families and the industry in the clinic: the management of ‘intersex’ children in Swiss paediatric medicine (1945–1970)’ (2021: 65) *Medical History* 286–305.
- Kahraman Z, ‘Medeni Hukuk Bakımından Tıbbi Müdahaleye Hastanın Rızası’ (2016:1) İnÜHFD 479-510.
- Karakaş, F, *Kişiyeye Sıkı Sıkıya Bağlı Haklar* (Ankara 2015).
- Karkazis K, ‘Fixing Sex: Intersex, Medical Authority, and Lived Experience’ (2008) Duke University Press 814-815.

- Kocayusufpaşaoğlu N, *Türk Hukukunda Transseksüeller Nüfus Kütüğündeki Cinsiyet Kaydının Düzeltilmesi için Dâva Açabilir mi?* (Filiz 1986).
- Koçak Diker D, ‘Çocuklara Yönelik Plastik Rekonstrüktif ve Estetik Amaçlı Tıbbi Müdahalelerin Hukuka Uygunluk Şartları’ (2023:14) İNÜHFD 218-231.
- Koru O, ‘Tıbbi Müdahalenin Hukuka Uygunluğu: Endikasyon Şartı’ (2021:12) İNÜHFD 491-500.
- Mestre Y, ‘The Human Rights Situation of Intersex People: An Analysis of Europe and Latin America’ (2022-11: 317) Social Sciences 1-18.
- Metin S, *Biyo-Tıp Etiği ve Hukuk*, (Oniki Levha 2010).
- Metin S, ‘Türk Medeni Kanunun’da Madde: 40: Cinsiyet Değiştirir (mi)?’ iç Az Adem ve Ertin Hakan (edr), Tıbbi, Dini, Hukuki ve Etik Açından Bedene Yapılan Müdahaleler (İsar 2020) 75-116.
- Newbould M, ‘When Parents Choose Gender: Intersex, Children, And The Law (2017: 24) Medical Law Review 474-496.
- Oğuzman K, Seliçi Ö ve Oktay Özdemir S, *Kişiler Hukuku* (Filiz 2022).
- Okyar D, ‘İnterseks Küçüğe Uygulanan Genital Rekonstrüktif Cerahhi Müdahalenin Hukuka Uygunluğu Meselesi’ (2022:1) SÜHFD 161-193.
- Özay H, ‘Cinsiyet Değiştirmenin İslam Hukukundaki Hükmü’ iç Az Adem, Ertin Hakan (edr), Tıbbi, Dini, Hukuki ve Etik Açından Bedene Yapılan Müdahaleler (İsar 2020), 117-147.
- Özbey H, ‘Cinsel Gelişim Sorunları: Küçük Hastalar, Büyük Kararlar’, iç Az Adem, Ertin Hakan (edr), Tıbbi, Dini, Hukuki ve Etik Açından Bedene Yapılan Müdahaleler (İsar 2020), 55-62.
- Özcan Büyüktanır B, *Çocuğun Kişilik Hakkı ve Çocuğun Kişilik Hakkının Hukuka Aykırı Fillere Karşı Korunması* (Yetkin 2019).
- Özkan S, ‘Cinsiyet Geçiş Sürecinin Hukuki ve Toplumsal Boyutu: Haklar ve İhlaller’ (2017:1) YÜHFD, 55-84.
- Plett K, ‘Intergeschlechtlichkeit aus juristischer Perspektive’ in Julia Koll, Jantine Nierop, Gerhard Schreiber (Hg), *Diverse Identität* (2018) Crea Media 67-79.
- Reis E, ‘Did Bioethics Matter? History Of Autonomy, Consent, And IntersexGenital Surgery’ (2019: 27) Medical Law Review, 658-674.
- Schumann K, ‘Inter, Kindeswohl und die Kinder- und Jugendhilfe’ (2021:2) Sozial Extra 99-102.
- Serozan R, *Çocuk Hukuku* (Vedat 2017).
- Şenocak Z, ‘Küçüğün Tıbbî Müdahaleye Rızası’ (2001:4) AÜHFD 65-80.
- Şenol A, ‘Sünnet ve Çocuğun Menfaati’ (2019:2) MÜHFHAD Prof. Dr. Ferit Hakan Baykal Armağanı 1337-1357.
- Turan Başara G, ‘Türk Medenî Kanununun 40. Maddesi Kapsamında Cinsiyet Değişikliği ve Hukukî Sonuçları’ (2012:103) TBB Dergisi 245-266.
- Türker H, *İnterseks Çocuklara Yönelik Tıbbi Müdahale Sorunu Bağlamında Toplumsal Cinsiyet ve Beden* (Ayrıntı 2015).
- Vofß H, ‘Intersexualität und Transsexualität in der Biologie’, in Gutachten: Begrifflichkeiten, Definitionen und disziplinäre Zugänge zu Trans- und Intergeschlechtlichkeiten Begleitmaterial zur Interministeriellen Arbeitsgruppe Inter- & Transsexualität – Band 1. (Berlin 2017) 20-25.
- Winter P, ‘Intersex Legal Activism United Nations On The Human Rights Of Intersex People’ (2022:18), The Age of Human Rights Journal 181-197.

Yenerer Çakmut Ö, *Tıbbi Müdahaleye Rızanın Ceza Hukuku Açısından İncelenmesi* (Legal 2003).

Yılmaz C, *Velayet Hukuku* (Seçkin 2023).

Yılmaz Ç M, *Ayırt Etme Gücüne Sahip Küçüğün Bedenvarlığı Üzerindeki Tasarrufları* (Yetkin 2023).

Yücel Ö, *Ayırt Etme Gücünden Yoksun Kişiler Adına Alınan Tıbbi Kararlarda Özerklik Hakkının Korunması ve Hasta Talimatları* (Seçkin 2018).

